

VITAÜLÉSEK A MAGYAR IRODALOM EGYES KORSZAKAINAK PROBLÉMÁIRÓL

I.

KLANICZAY TIBOR

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK A RÉGI MAGYAR IRODALOM KUTATÁSÁBAN

1. Irodalomtörténeti kutatásunk legfőbb feladata haladó hagyományaink feltárása és népünkkel való megismertetése, irodalmunk agitatív, nevelő erejének felhasználása a szocializmus építéséért, a békéért vívott harcunkban. Néhány évvel ezelőtt igen határozottan jelentkezett az a kétely, hogy vajjon a felvilágosodást megelőző irodalmunk — egy-két nagy író kivételével — alkalmas-e arra, hogy mai feladataink megoldásánál, mai harcainkban segítséget nyújtson? Vajjon nemcsak egyes a jelentől elszakadt és a múltba menekülő filológusok magánügye-e az öt-hat évszázaddal ezelőtti kódexek, vagy a három-négy évszázaddal ezelőti névtelen énekszerzők kérdéseinek tudományos vizsgálata? Hiszen tőlünk időben távoleső korszakokról van szó és magától értetődő, ezek mondanivalója is távolabb áll tőlünk, mint a múlt századé. Irodalmunk igazi nagy fellendülése, legnagyobb íróink fellépése a XIX. és XX. századra esett, a régi magyar irodalom területén viszont csak két nagy klasszikus írónk van: Balassi és Zrinyi. Fokozta a bizalmatlanságot az is, hogy a felszabadulás előtti irodalomtörténetírás bizonyos mértékig elzárkózott a jelenkor irodalmának tanulmányozása elől és szívesebben foglalkozott a régi századok egyes valóban érdektelen problémáival.

Az utóbbi két-három év eseményei azonban megmutatták, hogy a régi magyar irodalom rendszeres, beható feldolgozása nemcsak nem politikai hiba, hanem újjászületett irodalomtörténetírásunk fontos kötelessége. A régi magyar irodalom számos alkotása múzeumi érdekességből élő hagyománnyá válhat, ha dolgozó népünk közkincsévé tesszük. A humanizmus és a reformáció haladó irodalmi termékei, a török és német hódítók ellen harcoló vitézek hazafias versei, a régi magyar szerelmi költészet remekei komoly művészi értéket képviselnek és haladó mondanivalójuknak, hazafias tartalmuknak nagy nevelő ereje van. Az az érdeklődés, amellyel az egyetemi hallgatók a régi magyar irodalom kitűnő alkotásait tanulmányozzák, a kiadóvállalatok törekvése népszerű kiadványok megjelentetésére régi irodalmunk anyagából, az Irodalomtörténeti Társaság által szervezett népszerűsítő előadások és mindenekelőtt az Akadémia jelentős támogatása az ilyen tárgyú kutatómunkához azt mutatják, hogy a korábbi elutasító hangulat már nagyrészt eltűnt. Irodalmunk kibon-

takozását ma már egyre kevesebben tekintik — nyolc évszázad sivársága után — a XVIII. század termékének.

A régi magyar irodalom kutatásának fokozódó megbecsülése elsősorban a Párt útmutatásainak köszönhető. Pártunk vezetői mikor haladó irodalmi hagyományaink jelentőségére rámutattak, fokozottan kiemelték XIX. és XX. századi klasszikusainkat, de sohasem rekesztették ki haladó hagyományaink sorából a régi irodalom alkotásait. Farkas Mihály az MDP II. kongresszusán tartott hozzászólásában hangsúlyozottan kiemelte Zrínyi Miklós írásainak jelentőségét hazafias nevelésünk szempontjából. Révai József a csehszlovák-magyar kulturális egyezmény aláírásakor tartott beszédében a huszitizmus, a humanizmus és a reformáció haladó jellegére mutatott rá. A Zrínyi és Misztótfalusi jubileumok megünneplése, Pártunk lapjának megemlékezése Balassi Bálint műveinek kritikai kiadásáról ráirányította a figyelmet a régi irodalom nagy alakjaira. A szovjet irodalomtudomány példája is arra tanít, hogy a feudális kor haladó irodalmi alkotásait meg kell becsülnünk.

Multunk legjobb hagyományai életető és erőt adó forrásai haladásba vetett hitünknek, szocialista hazafiságunknak. »E hagyományok azt hirdetik — mondotta Rákosi Mátyás — hogy hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.« A történeti tudományok művelőinek legfontosabb feladata, hogy tudományunk anyagával megerősítsék népünkben ennek a nagy igazságnak a tudatát. A régi magyar irodalom valóságos kincsesbányát jelent ebből a szempontból. Kutatóira ezért igen komoly és felelősségteljes munka vár. Régi íróink közkinccsé válása, haladó, hazafias műveiknek a szocialista nevelés szolgálatába állítása elsősorban az ezzel a területtel foglalkozó irodalomtörténészek munkájától függ. Ennek tudatában kell áttekintenünk a kutatás eddigi eredményeit.

2. Kongresszusunk feladata a felszabadulás utáni, sőt leginkább az utolsó két-három év irodalomtörténeti eredményeinek a felmérése. Röviden vissza kell azonban pillantanunk a korábbi kutatásokra, hogy lássuk, mire támaszkodhatott megújuló irodalomtörténetírásunk.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakuló közgyűlésén, 1948. őszén Lukács György a magyar irodalomtörténetírás revízióját nevezte meg a Társaság és a kutatók főfeladatánaként. Az utóbbi három év munkája ebben a szellemben folyt. Revideálnunk kellett a marxizmus-leninizmus szellemében több évtized irodalomtörténeti munkásságát, újra kellett értékelnünk az egész régi magyar irodalmat. Ebben a munkában sok pozitív előzményre is támaszkodhattunk. Az utolsó hatvan-hetven év kutatói hallatlan mennyiségű anyagot halmoztak fel kiadványaikban. A régi magyar irodalom átértékelését az — igaz, hogy sokszor igen pontatlan — szövegkiadások sokasága, az egyes írók életrajzai és a számtalan életrajzi adatpublikáció, valamint a hasznos filológiai részlettanulmányok nélkül csak igen sokára lehetne elvégezni.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy csak az adatok összegyűjtése terén találhattunk értéket a felszabadulás előtti szakirodalomban. Annak ellenére, hogy szemléletét egészében nem fogadjuk el és részleteiben is számos helyen túlhaladottnak tartjuk — a régi irodalomtörténetírás egyik legpozitívabb teljesítményének kell tekintenünk Horváth János vállalkozását, a régi magyar irodalom szintézisének a megírására. A középkori irodalomról szóló köteteiben elsőnek kísérelte meg, hogy irodalmunk legrégebb századairól fejlődésrajzot adjon és egységes rendszerbe foglalja a kor irodalmára vonatkozó ismereteket és adatokat. De számos más tudósunk egyes műveiben is találunk helyes-irányba mutató szempontokat.

A szempontjaiban is értékeset adó tanulmányok száma azonban kétségtelenül elenyésző a régi magyar irodalom fejlődését, értékelését meghamisító szellemtörténeti, klerikális feldolgozásokkal, vagy a minden távlatot nélkülöző filológiai szörszálliasogatásokkal szemben. Egészében véve a mult irodalomtörténetírásától a régi magyar irodalom meghamisított képét kaptuk örökül. Egy feudális-klerikális irodalom tűnik élénk, ha a polgári irodalomtörténészek munkáit olvassuk : elsikkad teljesen a nép szerepe, az antifeudális mozgalmaknak, mint irodalmi fejlődésünk motorjának a jelentősége. De nemcsak az értékelés, az elvi szemlélet terén kell revideálni a korábbi eredményeket. A filológiai kutatás, a szövegkiadások ügye, bármennyire is előrehaladott volt, igen sok kívánnivalót hagyott maga után. Különösen legfontosabb haladó irodalmi alkotásaink terén voltak feltűnő mulasztások. Hogy csak egyet említsek : a kuruc verseknek nemcsak elvi tudományos feldolgozását, hanem alapvető filológiai problémáinak a felderítését is szinte teljességgel elhanyagolták.

Ha tehát a régebbi irodalomtörténetírás számunkra nélkülözhetetlen eredményeket, nyersanyagot, és itt-ott a helyes értékelés egyes szempontjait is nyújtotta számunkra, ugyanakkor még sokkal inkább a nyitva álló kérdések a megcáfolandó téves, sőt ellenséges nézetek és értékelések, az évtizedek óta megoldásra váró feladatok tömkelegét hagyta ránk.

A felszabadulást közvetlenül követő évek munkássága nagyjából a polgári irodalomtörténetírás folytatása volt. A terjedelmét tekintve legnagyobb munka Berg Pálnak *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*¹ c. könyve pl. a felszabadulás előtt éppígy készült volna el. Berg igen sok anyagot hordott össze és ezt rendszerezte is, de anélkül, hogy észrevette volna a fokozódó angol hatások okát : t. i., hogy a feudalizmussal szemben álló erdélyi és keletmagyarországi polgári és népi erők, az angol polgári forradalom eszméiben találták meg a számukra megfelelő ideológiát. A felszabadulástól a fordulat évéig eltelt időszak, reprezentatív irodalomtörténeti gyűjteménye, a Horváth János emlékkönyv² is többnyire csak filológiai részletproblémákkal foglalkozik — igaz,

¹ *Az Országos Széchenyi Könyvtár kiadványai.* XXI. Budapest, 1946.

² *Magyar Századok.* Budapest, 1948.

hogy egyes tanulmányok, mint pl. Németh Gyuláé, vagy ifj. Horváth Jánosé fontos filológiai kérdéseket tisztáznak, illetve tűznek napirendre. A kötet régi irodalmi dolgozatai közül talán Mezei Lászlónak István király verses históriájáról és Esze Tamásnak A szegénylegény énekéről szóló dolgozatai a legkiemelkedőbbek, mert annak ellenére, hogy kutatásaik elvi tanulságait nem szélesítik ki, a tárgyalt művek társadalmi összefüggéseinek a vizsgálatával a marxizmus-leninizmus módszeréhez közelednek. Kutatásunk elmaradottságára jellemző, hogy a Horváth-émlékkönyv tíz régi tárgyú tanulmánya közül csak egyetlen egy, a Gerézi Rabáné lép fel azzal az igénnyel, hogy elvi kérdést tisztázzon: irodalmi nyelvünk kialakulásának kérdését. Ez a tanulmány azonban — egyes nem lebecsülendő eredményei mellett — lényegében a polgári szociologizálás vonalán marad, és a problémát nem oldja meg.

3. A fordulat irodalomtörténetírásunkban a fordulat évében következett be. Népi demokráciánk fejlődése, a munkásosztálynak a Párt vezetésével vívott harcai teremtették meg a lehetőséget a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, majd a Magyar Tudományos Akadémia újjáalakítására. Lehetővé vált az Irodalomtörténetnek, a Társaság folyóiratának a rendszeres megjelenése, valamint nagyobb munkák közzététele is. Pártunk és államunk a tudósoknak juttatott jelentős anyagi támogatással biztosította a lehetőséget a tudományos alkotómunkára, amely már az Akadémia irányításával tervszerűen indulhatott meg. Kutatóink egyre inkább elmélyítették ideológiai ismereteiket, és — ha ez még nem is tekinthető általános jelenségnek — kezdtek megismerkedni a szovjet irodalomtudomány iránytmutató eredményeivel. Irodalomtörténetírásunkban ezért általános fellendülés kezdődött, megindulhatott a magyar irodalom tervszerű újjáértékelése, egyre fokozottabban kezdett érvényesülni irodalmi tanulmányainkban a marxizmus-leninizmus.

Mindezek a körülmények a régi magyar irodalomtörténetírás területén is éreztetni kezdték áldásos hatásukat. Több mint harminc régi irodalmi vonatkozású kötet, tanulmány, kisebb közlemény jelent meg az utóbbi három évben. Ezek témaválasztásában tervszerűséget tapasztalunk olyan értelemben, hogy nagy többségük régi irodalmunk legfontosabb íróival, illetve legjelentősebb korszakaival foglalkozik; Balassi Bálint és Zrínyi Miklós, valamint a parasztháborúk és a Hunyadiak százada, a reformáció korszaka és végül a kuruc szabadságharcok kora álltak irodalomtörténészeink érdeklődésének középpontjában. Ennek a nagyjából tervszerű témaválasztásnak köszönhető, hogy a régi magyar irodalom fejlődését már többé-kevésbé át tudjuk tekinteni. Vizsgáljuk meg milyen eredmények születtek az egyes említett területeken és mik a kutatás további feladatai.

A Balassi Bálint költészetével foglalkozó kutatás jelentős — és évtizedek óta vajudó — problémája megoldást nyert: létrejött összes verseinek és leveleinek kritikai kiadása Eckhardt Sándor szerkesztésében.³ A kiadás nemcsak tisztázta

³ *Balassi Bálint összes művei*. I. Budapest, 1951. Akad. kiadó.

a Balassi versek egyes variánsainak egymáshoz való viszonyát, nemcsak megállapította a versek helyes szövegét, hanem a nagy költő több eddig ismeretlen levelét is közkinccsé tette. A kiadás hatalmas kritikai apparátusa — ha helyenként talán a túlzó részletezés hibájába is esik — a Balassi filológia komoly gazdagodásának tekinthető. A kritikai kiadáson kívül Eckhardt Sándor két kisebb adatközlő publikációja és Jeney Ferencnek az első Balassi-kiadás történetére vonatkozó kisebb közleménye tartoznak még az utóbbi évek Balassi-irodalmához.⁴ Kiegészíthetjük még a képet a készülõ Rimay kritikai kiadással, amely szintén gyarapítani fogja Balassira vonatkozó ismereteinket. Mikor örömmel állapítjuk meg, hogy jelentõsek a Balassi-kutatás eredményei a kritikai kiadás megjelenése révén, nem szabad elfelejtenünk, hogy egyetlen összefoglaló, elvi tanulmány sem készült Balassiról. Hiányzik még a marxista-leninista irodalomtörténetírásunk által megalkotott Balassi-kép, pedig a kritikai kiadás nagymértékben megkönnyíti Balassi munkásságának mûvészi és tudományos értékelését. Ezt a súlyos mulasztást legkésõbb 1954-1e, elsõ klasszikus költõnk születésének négyszázéves évfordulójára egy reprezentatív tanulmánykötettel kellene pótolnunk. Javasolom, hogy egy ilyen kötet kerüljön be az Akadémia tervébe.

A Zrinyi Miklóstra vonatkozó kutatások helyzete — az eddig megjelent publikációkat tekintve — látszólag rosszabbul áll. Zrinyi Miklós leveleinek, Markó árpád szerkesztésében megjelent gyûjteménye tekinthetõ az egyetlen komoly eredménynek.⁵ Az itt összegyûjtött levelek elsõzõr teszik majd lehetővé Zrinyi mûvészi publicisztikájának a feldolgozását és rendkívül sok értékes ismerettel gyarapítják Zrinyi politikai pályájával kapcsolatos tudásunkat, ami irodalmi munkásságának megítéléséhez elengedhetetlen. Kár, hogy a kötet hemzseg a bántó sajtóhibáktól. Markó kiadványán kívül mindössze Angyal Endrének a *Szigeti Veszedelem* nyelvérõl szóló cikke és egy-két népszerűsítõ brosurá, amit megemlíthetünk.⁶ Ha azonban hozzászámítjuk, hogy még ebben az évben megjelenik Zrinyi válogatott mûveinek 25 ives kötete a Magyar Klasszikusok sorozatában, bevezetéssel, valamint Vargyas Lajosnak Zrinyi verselésérõl szóló tanulmánya, a jövõ évben pedig elkészül egy nagyobb monográfia Zrinyi egész munkásságáról, akkor a Zrinyire vonatkozó kutatások állása kedvezõnek mondható.

4. Ami régi irodalmunk egyes haladó korszakainak vizsgálatát illeti, a parasztháborúk és a központosított monarchia korának; a XV. századnak és a XVI. század legelejének irodalmát kell idõben elsõként említenünk. A magyar-

⁴ Eckhardt S.: *B. B. ismeretlen levele*. It. 1949. 1. szám. — Eckhardt S.: *Uralkodók harca a fogoly B. B.-ért*. It. 1950. 2. szám. — Jeney Ferenc: *Az elsõ B. kiadás történetéhez*. It. 1951. 3. szám.

⁵ *Zrinyi Miklós levelei*. Budapest, 1950. Akad. kiadó.

⁶ Angyal E.: *A 300 éves Szigeti Veszedelem* Nyr. 1951. — Klaniczay T.: *Zrinyi Miklós* Budapest, 1949. (»Tanulj jobban« füzetek.) — Kardos T.: *Vezérjónal városi elõadók számára, »A költõ Z. M.« c. elõadáshoz*. Bp., 1951. Irod. tört. Társ. kiad.

országi huszitizmus és humanizmus irodalma esik erre az időszakra. Geréb László szöveggyűjteménye a magyar parasztháborúk irodalmáról, Gerézdi Rabán Janus Pannoniusról szóló összefoglaló tanulmányának első része, Vargyas Lajosnak a magyar nyelvű László-ének eredetiségét bebizonyító tanulmánya és az Irodalomtörténeti Társaság régi irodalmi munkaközösségében a magyar humanizmus értékeléséről rendezett vita közzétett anyaga képezi az erre a területre eső kutatások eddigi eredményeit.⁷ Hozzá kell azonban ehhez számítanunk Kardos Tibornak csaknem készen lévő nagy tanulmányát a magyar huszita irodalomról, melyből a Geréb-féle *Magyar parasztháborúk irodalma* c. kötetéről írt ismertetésében,⁸ valamint egy munkaközösségi vitaulésen tartott felolvasásában már izelítőt adott, valamint Gerézdi Janus Pannonius tanulmányának ugyancsak a közeljövőben befejezésre kerülő második részét. Mindezt összevéve megállapíthatjuk, hogy kutatóink és a Társaság régi irodalmi munkaközössége komoly figyelmet szentelt ennek a korszaknak. Az eddigi munkák és eredmények azt mutatják, hogy ez nem volt hiábavaló. A magyar husziták irodalmi tevékenysége és ezzel kapcsolatban a magyar nyelvű irodalom megindulása ma már bevonult a középiskolai és egyetemi oktatásba és sikerült immár végérvényesen megdönteni a polgári irodalomtörténetírásnak azt a hamisítását, hogy a magyar nyelvű irodalom az egyház terméke. Világosan áll mindenki előtt, hogy a magyar nyelvű irodalom megteremtése éppen ellenkezőleg, az egyházzellenes, antifeudális mozgalmaknak köszönhető. Fontos volt a humanizmus kérdésének a napirendre tűzése is. A magyar humanista irodalommal kapcsolatban a régi magyar irodalommal szemben jelentkező általános bizalmatlanság fokozottan érvényesült és még ma sem tűnt el teljesen.

Mivel a Horthy-korszakban a fasiszta Olaszországgal való kapcsolatok fejlesztése érdekében a humanista irodalom kutatása erősen fellendült, sokakban, — akik a kérdéssel alaposabban nem foglalkoztak, — az a benyomás alakult ki, hogy a magyar humanizmussal való foglalkozás valamiféle reakciós dolog, vagy legjobb esetben a jelentől való menekülés, polgári, sznob magatartás. Különösen sokat ártott ebből a szempontból Huszti József Janus Pannonius monográfiája, mely a nagy haladó és hazafias költőt valamiféle kozmopolita és a társadalom kérdései iránt közömbös figurává hamisította, vagyis — Gerézdi Rabán helyes megfogalmazásával — »Janus Pannoniust a klebersbergi kurzus pedagógiai vonakodás idomította.«⁹

A Horthy-korszak tudománya által létrehozott humanizmus-kép — ezalatt persze nem értem az elmúlt évtizedek valamennyi humanizmus kutatóját —

⁷ *A magyar parasztháborúk irodalma*. Összeállította: Geréb L. A bevezetőt írta: . Székely Gy. Budapest, 1950. — Gerézdi R.: *Janus Pannonius* I. It. 1950. 1. szám. — Vargyas L.: *A legrégebb eredetű magyar vers*. It. 1950. 3. szám. — *Vita a magyar humanizmusról*. (Gerézdi—Sallay.) It. 1950. 3. szám.

⁸ It. 1950. 2. szám.

⁹ It. 1950. 1. szám. 14—15. l.

annyira átment a köztudatba, hogy még egy olyan kitűnő tudós, mint Molnár Erik is gyökértelennek nevezte a humanizmust *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig* c. munkájában. »A humanista ideológia — írja — megmaradt annak, ami volt, a hazai talajban gyökértelen, idegen, kozmopolita szellemi áramlatnak.«¹⁰ Irodalomtörténészeink közül is többen ezt a véleményt képviselték, és helytelenítették a humanizmus kérdéseire irányuló kutatás előtérbehelyezését, de egyikük sem vállalkozott arra, hogy ezt írásban is kifejtse.

Bár Horváth János *Az irodalmi műveltség megoszlásáról* szóló, másfél évtizeddel ezelőtt megjelent munkájában már bebizonyította, hogy a humanizmus szerves és elválaszthatatlan része, alapvetően fontos tényezője irodalmunk fejlődésének, és bár az Előadói irodának Molnár Erik könyvére gyakorolt bírálata is kifogásolta a humanizmusnak fent idézett negatív értékelését,¹¹ mégis szükséges ezzel a kérdéssel ismét foglalkoznunk. A Társaság régi magyar munkaközössége által rendezett vita, valamint Gerézy Rabán Janus Pannonius tanulmánya szintén komoly érvekkel és tényekkel mutatott rá a magyar humanizmus haladó jellegére, a Hunyadiak centralizációs és honvédő politikájában vitt jelentős szerepére. Ennek ellenére, a magyar humanizmus és annak legnagyobb költője Janus Pannonius iránt a bizalmatlanság továbbra is fennáll. Kézzelfogható jele ennek, hogy habár Janus verseinek csak elavult és nagyrészt rossz fordításai vannak, s ezek is alig hozzáférhetők, mégsem jelent meg egyetlen Janus kötet sem, sőt könyvkiadóink részéről nincs is tervbevéve ilyenféle kiadvány létrehozása. Úgy képzelik, hogy Janus Pannonius csak a szakembereket érdekli, versei csak tudományos kuriózumok. Pedig az egyetemen mást tapasztalunk. Az utóbbi években az egyetemen tanuló munkás és paraszt fiatalok között Janus költészete rendkívül népszerű és a letűnt rendszer kultúrpolitikája maradványának tartják — jogosan — hogy a középiskolákban egyáltalán nem, vagy pedig csak alig tanítják haladó művészi alkotásait. Azért szerették meg Janus verseit, mert mondanivalója aktuális, mert a mához is szól, mert tanulhatunk belőle.

Tanulhatunk verseiből szilárd, tántoríthatatlan állásfoglalást az új mellett. Annak a kornak a dicséretét zengi Janus a verseiben, melyet Engels így jellemezett: »Oly kor volt ez, amelynek óriásokra volt szüksége és óriásokat is nemzett, a gondolkodás, szenvedély és jellem, a sokoldalúság és tudás óriásait.«¹² Szenvedélyesen hirdeti, hogy bármilyen dicsőséges is a múlt, a csodált ókor: az új korszak vívmányai felülmúlják azt. »A jelent ékesszavú ajkad cserbe ne hagyja!« figyelmezteti a költőket. Azt a jelent, melyben egymást érik a természet-

¹⁰ Id. mű (Budapest, 1949.) 305. l.

¹¹ *Társadalmi Szemle*. 1950 május. 392. l.

¹² *A természet dialektikája*. Budapest, 1950. 10. l.

¹³ *Janus Pannonius költeményei*. (Hegedűs István ford.) Budapest, 1938. 53. l.

tudomány felfedezései, a technika vívmányai. Ezekből Janus Pannoniusz szinte látnoki módon megsejti az emberiség nagyszerű jövőjét, a természet meghódítására való képességét. »Az ember lelke hová nem tört! Leigazza az ész a világot!«¹⁴ — így kiált fel a technika vívmányai láttán. Arról a korról énekelt és annak a kornak a megéneklésére buzdított, melyben — Engels szavaival — »az araboktól átvett és az újonnan felfedezett görög filozófiából táplálkozó derűs szabadongondolkodás egyre mélyebben gyökeret vert és előkészítette a XVIII. század materializmusát.«¹⁵ És Janus éppen egyik kiemelkedő képviselője ennek a szabadgondolkodásnak. Először csípkelődő gúnnyal, majd félreérthetetlen állásfoglalással támadja az egyházat, sőt a vallást is. Galeotához írt epigrammájában arra int, hogy kövessük az antik bölcszet »ki nem hitt istenekben«, mert — figyelmezteti barátját — »hívő ember költő nem lehet.«¹⁶ A világ, a természet, az ember, az élet, a haladás szeretete árad verseinek a soraiból. Miért kellene tehát ezt a költőt elrejtteni népünk elől?

Ellenkezőleg a költői hivatás tudatos megválasztásának példájául kell őt állítanunk. Mert nemcsak egyértelműen állást foglal a jelen, az új, a haladás mellett. Nemcsak azt követeli a költőtől, hogy szálljon szembe a múlt maradiságával és hirdesse az új világ dicséretét, hanem azt is feladatul tűzte maga elé, hogy a haza költője legyen.

Guarinoról szóló panegyricusában emléket állít mesterének és megmagyarázza, hogy mit köszönhet neki Ferrara. Janus szerint a humanista feladata »a vadonba lakó népet kivezetni, műveltség áldását feltárva finommá tenni az életet.«¹⁷ Guarino ezt tette és ezért városa a kultúra virágzásának színhelye lett, ahol nincs háború, »hol csata nem zúg, csak ha leírva, csakis ha a könyvben.«¹⁸ A humanista munkásságának az eredménye a béke, hirdeti Janus Pannoniusz. És mikor arról ír, hogy Guarino tanításait ő viszi majd elsőnek a Duna mellé, akkor ezt nemcsak úgy kell értenünk, hogy a humanista költészetet akarja meghonosítani Magyarországon, hanem, hogy hirdetni akarja azokat az eszméket, melyekből a béke áldása árad. Nem az a lényeges itt, hogy Janus és a többi humanista tévedett, amikor azt hitte, hogy a békét eszmével lehet megvalósítani: ez korunk tévedése és korlátja volt. Az a fontos ebben, hogy Janus az első magyar költő, aki tudatosan a béke énekese akar lenni! de aki azt is tudja, hogy mit jelent a béke szolgálata a töröktől fenyegetett Magyarországon. Mikor célul tűzi ki, hogy Guarino művét Magyarországon véghezvigye, világosan látja, hogy ehhez más utat kell választania, mint az olasz humanistának. A béke szolgálatát így értelmezi:

¹⁴ *Magyar költő magyarul.* (Berczeli A. Károly ford.) Szeged 1934. 53. l.

¹⁵ *A természet dialektikája.* Budapest, 1950. 10. l.

¹⁶ *J. P.: Itdliai évek.* (Geréb L. ford.) Budapest, 1943. 22—23.

¹⁷ Hegedűs fordításai. 31. l.

¹⁸ U. o. 30. l.

*Eljön még az idő, mikor érett férjkoromban
Bátran a harci mezőt zengem s a csaták zivatarját:
Nagy Hunyadit hogy a vad törökök közt szerte miként dült
És mély árkokat is hullákkal tölte színültig,¹⁹*

Látja és tudja, hogy a törökkel élethalál harcot vivó Magyarországon úgy szolgálja a békét, ha a honvédő harcra lelkesíti. Nem gyökértelen kozmopolita az ilyen költő, hanem a patriotizmus első kimagasló, művészi énekese a magyar irodalomban.

Sokszor szokták emlegetni, hogy Janus nem jól érezte magát Magyarországon; »visszasírta a barbár Duna mellől az olasz környezetet.«²⁰ Ez a vád sem állja meg a helyét. Ő volt az első, aki szeretettel és ragaszkodással tudott énekelni a magyar tájról, a magyar városról, szülőföldjéről, ahol »szelíden szeli át a kövér szántókat a Dráva.«²¹ Igaz, hogy a magyar földet sokszor »barbár«-nak nevezte. A barbár nála műveletlen, feudálist jelentett. Magyarország valóban ilyen volt, ő éppen ezt a barbár földet akarta feltörni az új kultúra, a költészet ekéjével. És az is igaz, hogy gyakran fel-feltört benne a nosztalgia az itáliai művelt humanista, városi környezet iránt, ahol ünnepelt költő volt, ahol a humanisták már letörölték »azt a homályt, mely a durva szívekre, agyakra borult rá.«²² De ennél a nosztalgiánál sokkal erősebb volt egy másik érzés. Ha fájdalmasan kellett is éreznie, hogy egyedül van hazájában, ugyanakkor ez büszkeséggel, öntudattal töltötte el. Mert ez a művelt ember számára keserves emberi sors azt jelentette, hogy ő az első, aki igazi költészetet teremt Magyarországon. Ez a büszke hivatástudat, melyet olyan szépen megfogalmazott több versében, állandóan ellensúlyozza a haladásban élenjáró Itália utáni vágyakozását. Ezért tud megmaradni ezen a »barbár« földön, »pannonföld északi hús rögein«. Egyik gyönyörű allegoriájában a télben csodaként kivirágzott mandulafához hasonlítja magát, mely csodaszép rügyeket hajt, de áldozatul esik a zúzmarának, a fagyos földnek: nem tudja bevárni a tavaszt. Érezte Janus Pannonius, hogy ő korai előhírnöke a tavasznak, a magyar költészet tavaszának.

Úgy gondolom, indokolt rámutatni arra, hogy mulasztás történt Janus Pannonius költészetével kapcsolatban. Tudományunknak nem válik dízére, hogy 1784-ben jelent meg Janus verseinek utolsó kiadása, és az is hiányos. Több, mint másfél évszázad után igazán elérkezett már az idő, hogy egy teljes tudományos kiadás létrejöjjön. De még ennél is sürgősebb, hogy legjobb verseinek válogatott kiadását, jó műfordításokban, megnövekedett igényű és a magyar irodalom régi alkotásai iránt is érdeklődő olvasóközönségünk kezébe

¹⁹ U. o. 36—37. l.

²⁰ Molnár Erik id. mű. 305. l.

²¹ Hegedüs fordításai. 32. l.

²² U. o. 25. l.

adjuk. Nem először vetődik fel ez a terv. Kardos Tibor már több év óta sürgeti egy ilyen népszerű kiadás közrebocsájtását. Ideje, hogy végre megvalósuljon.

A magyar humanista irodalommal szembeni bizalmatlanság másik oka a humanizmus latinnyelvűségével kapcsolatban merült fel különböző vitákon és megbeszéléseken. Ezzel együtt azonban szélesebb összefüggésben is fel kell vetni a latinnyelvűség kérdését. A múlt század kutatóinak nagyrészt az volt a felfogása, hogy latinnyelvű alkotásaink, tehát a krónikák, a humanisták művei stb. nem tartoznak a magyar irodalom keretébe. Ezt az álláspontot már a polgári tudomány is túlhaladta, most mintha mégis újra jelentkezne. Az a benyomásom, hogy ez az idegenkedés latinnyelvű irodalmunkkal szemben Sztálin nyelvtudományi cikkeinek helytelen értelezméséből fakad. »Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok — írja Sztálin — ... igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, rákényszeríteni saját szótárukat saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok szűk vezetőrétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. »Osztály«-dialektusok, zsargonok, szalon-nyelvek» jönnek létre.«²³ Vajjon ilyennek tekinthető-e a Magyarországon évszázadokon keresztül használt latin nyelv? Nyilvánvalóan nem, hiszen míg a dialektusok és zsargonok alapvető szókincsüket és nyelvtani szerkezetüket a nemzeti nyelvektől kölcsönzik, addig a latin önálló nyelv. Később Sztálin az angol hűbérúrak »jelentéktelen felső rétege« által beszélt francia nyelv kérdését érinti és ezt a nyelvhasználatot »különcködés«-nek nevezi.²⁴ Vajjon ilyen különcködés volt nálunk a latin nyelv használata? A XIX. század elején valóban ilyesmiről volt szó. A latin nyelv ekkor a megyei nemesség ilyen fejlődésellenes, és hazafiatlan »különcködése«, akárcsak a francia és német nyelv használata az arisztokrácia körében. De a középkorban nem erről volt szó!

A latin ekkor nem különcködés, hanem az írásbeliség nyelve, hosszú ideig egyedüli nyelve Magyarországon. Az írásbeliséget a kialakuló osztálytársadalom, az állam és az egyház nem nélkülözhetette. Az írásbeliségnek a kialakuló feudális társadalomban fontos társadalmi funkciója volt az osztályrend, az állam megerősítésében és védelmében. Ugyanez volt a szerepe első írásban rögzített irodalmi alkotásainknak, a legendáknak és krónikáknak is. Mivel ezek latin nyelven készültek, ebből az következik, hogy nálunk a latinnyelvű művek töltötték be kezdetben azt a funkciót, amely az írott irodalomra vár minden feudális társadalomban. A magyar középkor irodalmát ezért a magyarnyelvű íratlan folklór és a latinnyelvű irodalom kettősége jellemzi. Amilyen hiba volt pl. Horváth János részéről a folklór alkotásokat egyszerűen kirekeszteni az irodalomtörténetből, épp olyan hiba lenne a kor írott alkotásait latin nyelve miatt idegen testként kezelni.

²³ *A szovjet nyelvtudomány kérdései.* Budapest, 1950. 230. l.

²⁴ U. o. 233. l.

Mindez természetesen semmit sem von le annak a harcnak értékéből és jelentőségéből, melyet népünk az írásbeliség, az irodalom magyar nyelvűvé tételéért folytatott. A Mária siralom, a Jókai kódex, a huszita biblia, a László-ének, a Jagello-kori kódexirodalom a magyar nyelv győzelméért vívott harc egyes állomásait jelentik, melyet végül a reformáció irodalma zár le. A XIV. és XV. században nyomon kísérhetjük azt a folyamatot, amint a magyar nyelv egyre alkalmasabbá válik az irodalmi kifejezésre, a fejlett irodalmi ábrázolásra. De ez a folyamat csak Mohács után fejeződik be. Pesti Gábor és Sylvester János képezik a határkövet: ők jönnek rá elsőnek arra, hogy a magyar nyelv alkalmas az antik irodalom, sőt az antik versmérték tolmácsolására is. Sylvester mondja ki elsőnek, hogy a magyar nyelvnek éppúgy megvan a rendszere, mint a latinnak, semmivel sem fogyatékosabb annál. Ettől kezdve már valóban nincs létjogosultsága a latinnyelvű irodalomnak. A reformáció korától kezdve gyakorlatilag már kívül esnek irodalmunk fejlődésének a vonalán a latinnyelvű költői művek. Ekkor már alig marad irodalmi funkciója a latin nyelvnek, mert már a magyar is meg tud felelni mindazoknak a követelményeknek, melyeket a kor magyar társadalma az irodalommal szemben támaszt.

A reformáció előtt azonban más a helyzet. A haladó népi és polgári törekvések ugyan már a XIV. századtól kezdve magyar nyelven jelentkeztek az irodalom területén, de ekkor a feudális osztálynak, illetőleg egyes csoportjainak is volt haladó mondanivalója. A feudális osztálynak pedig fejlettebb irodalomra volt szüksége, mint amilyen a XV. században a magyar nyelven létrejöhetett. Hiszen a feudálisok egy csoportja Hunyadi János és Mátyás király vezetésével a népi tömegekre is támaszkodva éppen ekkor tesz heroikus kísérletet az ország függetlenségének védelmére, a központosított monarchia létrehozása érdekében. Gigantikus feladat volt ez az elmaradott Magyarországon, végrehajtásához európai színvonalú irodalomra is szükség volt. Ilyet csak latinul lehetett akkor produkálni. A Hunyadiak humanistái csak latin nyelven írhattak a nagy nemzeti cél szolgálatában. Latinnyelvű irodalmunk ezért éppen a humanizmus XV. századi alkotásaiban nemzeti funkciót tölt be. Hogyan lehetne ezt kirekeszteni a magyar irodalomból?

A reformáció meghozta a magyar nyelv győzelmét a szorosabban vett irodalmi használatban. A latin nyelv létjogosultsága azonban még korántsem tűnt el teljesen. A XVI. századtól kezdve a latinnyelvű költői alkotásokat már irodalmunk periférikus jelenségeinek kell tekintenünk, de a tudomány területén még változatlanul a latin nyelv marad egy ideig az uralkodó, mert odáig még nem terjedt a magyar nyelv fejlődése, hogy alkalmas legyen a politikai elmélet, a fejlett tudományos és művészi igényű történetírás és általában a tudományos kérdések kifejezésére. Ezért a XVI. századi humanista történetírás és politikai elmélet termékei; Zsámboki, Forgách, Istvánffy és mások munkái latin nyelvűk ellenére is szerves részei még kultúránk és irodalmunk fejlődésének. Zrínyi Miklós és Apáczai Cseri János teszik a tudomány nyelvét magyarrá.

Zrínyi, latin szavaknak, kifejezéseknek a magyar nyelvbe való beleillesztésével megteremti a magyar nyelvű politikai és katonai elméletirodalmat, Apáczai merész új szó és fogalomalkotások segítségével igyekszik magyar nyelven filozófiáról, természettudományokról értekezni. Ettől kezdve veszi el fokozatosan a latin nyelv, mint a magyarországi tudományos nyelv is, az értelmét és funkcióját és válik a XVIII. század végére egyes, a néptől idegen rétegek különködésévé, vagy kizárólag az egyházi reakció fegyverévé.

Nincsen tehát ok arra, hogy tartózkodóan közeledjünk latinnyelvű irodalmunkhoz, amíg annak pozitív társadalmi, nemzeti funkciói voltak. A humanisták művei, mint a hazai latin irodalom legkiválóbb alkotásai pedig különösen érdemesek arra, hogy behatóan tanulmányozzuk.

Az elmúlt években értünk el eredményeket a magyar humanizmus marxista-leninista értékelésében, de ez korántsem elegendő. Az Irodalomtörténeti Társaság humanizmus-vitája csak bizonyos fő elvi szempontokat tisztázott, az egyes humanista írók feldolgozása, marxista újjáértékelése terén Gerézi Rabán egyelőre még csonka Janus-tanulmánya az egyetlen, amit felmutathatunk, de Janus itáliai munkásságának egészében helyes politikai és ideológiai értelmezése mellett ez is adós maradt munkásságának behatóbb művészi elemzésével. Különösen sürgős feladat volna a Jagello-kor humanista irodalmának a feldolgozása, mert ezen a területen a régebbi kutatók is sokkal kevesebbet hagytak reánk. De mikor erről a korszakról beszélünk, természetesen nem szabad csak a humanista irodalomra gondolnunk. Hisz ez a korszak egyben a magyar nyelvű irodalom kifejlődésének a kora is. És ennek a folyamatnak a vizsgálata terén — különösen a Jagello-kori magyarnyelvű kódexirodalom esetében — szintén sok a tennivaló. Bár a kor uralkodó irodalma a latinnyelvű humanista irodalom, az ezalatt kicsirázó magyarnyelvű alkotások a jövő előhírnökei.

5. Most rátérek a régi magyar irodalom következő nagy haladó korszakának, a reformáció korának a problémáira. Ezen a fontos területen sajnos, kevés terméstről számolhatunk be. Pesti Gábor meséinek hasonmás kiadása, Horváth Jánosnak a virágénekekről, Stoll Bélának Heltai Dialogusáról, Angyal Endrének Szkhárosi Horvát nyelvéről szóló dolgozata és Eckhardt Sándor közlése Szegedy Lőrinc leveleiből minden, amit felmutathatunk²⁵. Részben ezzel a korszakkal foglalkozik még Eckhardt Sándornak *Parasztors a régi magyar költészetben* c. tanulmánya is.²⁶ A helyzet gyökeres megváltozását mindenekelőtt Horváth Jánosnak évtizedes munkával összeállított és már készen álló nagy monográfiájának a megjelenésétől várhatjuk. Horváth János könyve a XVI. századi igen sokrétű és gazdag irodalmi termésünk rendszere-

²⁵ *Ezópús fabulái*. Budapest, 1950. — Horváth J.: *Hír három virágénekről*. MNy. 1949. — Stoll B.: *Heltai Gáspár könyve a pazarlás ellen*. It. 1951. 1. szám. — Angyal E.: *Szkhárosi Horvát nyelve*. Nyr. 1951. — Eckhardt S.: *Szegedy Lőrinc levelei* MNy. 1951.

²⁶ It. 1951. 2. szám.

zésével, feldolgozásával és új eredményeivel nagy lendületet adna a reformáció korának irodalmára irányuló kutatásnak. Reméljük, hogy a könyv megjelenésére a közeljövőben sor kerül.

Ez azonban távolról sem jelenti azt, mintha nem lennének további fontos feladataink. Komoly hiányosság, hogy nem került sor a reformációval kapcsolatos irodalmi termés elvi kérdéseinek megvitatására. XVI. századi irodalmunk eddigi értékelését és beállítását felül kell vizsgálnunk Engels útmutatásai alapján. Engels a Német parasztháborúról szóló munkájában és számos más műveiben a reformáció kérdéseinek zseniális elemzését adta. Bebizonyította, hogy a reformáció lényegében a feltörekvő polgárság és a hanyatló feudalizmus első nagy ütközete, amikor a »német parasztháború már jóslatszerűen rávilágított a jövő osztályharcaira, mikor nemcsak a fellázadt parasztok jelentek meg a színen — ez már nem volt újság — hanem mögöttük a kialakuló proletáriátus is, vörös zászlókkal kezében, ajkán a vagyonszűkülés követelésével.«²⁷ Nálunk erről még természetesen nem volt szó. De nálunk is kimutatható a reformációnak egy opportunizmusba hajló, majd a feudalizmussal való szövetkezés, a nyílt árulás útjára lépő polgári vonala és egy egyre jobban radikalizálódó népi irányzata. A reformáció irodalmát ezért csak az osztályharc XVI. századi bonyolult körülményeinek a figyelembevételével vizsgálhatjuk helyesen, csak így érthetjük meg összefüggéseit. Sajnos, Engels útmutatásainak az alkalmazására a reformáció irodalmával kapcsolatban eddig csak középiskolai tankönyvekben és egyetemi jegyzetekben történt kísérlet.

Nem vetette még fel irodalomtörténetírásunk azt a kérdést sem, hogy a reformáció nálunk a török és a német hódítások következtében nemcsak nagy szociális mozgalom, hanem az ország függetlenségének megvédésére, egységének helyreállítására irányuló kísérlet is. Amikor a végsőkig elnyomott tiszántúli parasztság az antitrinitárius igehírdetők chiliasztikus tanításaitól is fellelkesítve fegyvert fogtak Karácsony György vezetésével a feudalizmus és a vele szövetkezett debreceni gazdag tőzsérek ellen, első feladatuknak a törökkel való leszámolást tekintették. A külső hódítók és a belső elnyomók elleni harc szerves egységbe fonódott és ezt tükrözi a reformáció irodalma is. Szkhárosi Horvát, Heltai, Bornemisza nemcsak harcos antifeudális írók, hanem hazánk függetlenségének a hírdetői is. A reformáció irodalmának újraértékelésénél ezért nyomtérően figyelembe kell vennünk, hogy a hazafias szempontok — az említett történelmi körülmények miatt — nálunk fokozottabban előtérben állottak. A magyar reformátorok nemcsak azért támadták szenvedélyesen a rabló feudális urakat, mert azok az áruteremelés és a pénzgazdálkodás terjedésének következtében a kizsákmányolás új, raffinált, a népet végső nyomorba döntő módszereit vezették be, és mert az általuk előidézett anarchia a polgári fejlődést gátolta, hanem azért is, mert világosan látták, hogy őket terheli a felelősség az

²⁷ *A természet dialektikája*. Budapest, 1950. 9. 1.

ország háromrészre szakadása, a török hódítás sikere miatt. A fősvenységet, vagyis az urak kapzsiságát, önző vagyongyűjtését ostorozva mondja Szkhárosi Horvát: -

*Jó Magyarországot nagy szegyenbe hozád,
Az sok pártolókkal mindaddig dúlatád,
Mígnem Buda várát pogán kézbe adád.²⁸*

A reformáció költője tehát világosan látja az összefüggést a feudálisok vagyongyűjtésének az ebből eredő frakcióharcok, anarchia és a török foglalásai között.

A hazafias tendenciák még fokozottabban érvényesülnek a reformáció korának egy olyan irodalmi műfajában, amely egyébként nem viseli magán a reformáció vallási jellegének bélyegét: a történelmi énekekben, az énekmondók műveiben. A reformáció kérdésében való állásfoglalás ebben a korban az osztályharc kérdése volt. Látszólag különös ezért, hogy egy olyan rokonszenves író-típus, mint az énekmondó, szemmeláthatólag kerül a színvallást a vallási mezben jelentkező társadalmi harcok kérdésében. Igen sokat vitatkoztak már azon, hogy Tinódi protestáns volt-e vagy sem, a kérdést ilyenformán nem is lehet eldönteni, mert ő arra törekszik, hogy egyik félhez se kösse magát. Hogyan lehet, hogy éppen egy Tinódi, aki szinte egész költői munkásságát, a haza védelmének szentelte, aki a végvári vitézeket az áldozatkész, hősi harcra lelkesítette, ilyen »pártatlan« álláspontot foglal el az osztályharc kérdésében. Van olyan vélemény, amely ezt feudális kapcsolataival, nemességre emelkedésével magyarázza. Én azt hiszem, nem erről van szó.

Kutatásunk még nem vette figyelembe Szkhárosi Horvát egy igen fontos kijelentését. *Az istenek irgalmasságáról* c. versében, az urakat ostorozva többek között ezt mondja:

*Nem mondhatjátok, hogy nem tudátok Isten akaratját,
Mert mind pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják,²⁹*

Mire gondolt itt Szkhárosi? Isten akaratán sohasem holmi elvont, kegyes vallásos elképzelést, hanem antifeudális, harci programját értette. Ebből viszont az következik, hogy ő a pap, vagyis prédikátor szövetségeseinek tartja agitatori munkájában a deákat, és hegedőst, vagyis az énekmondókat. Azokat az énekmondókat tehát, akik rendkívül tartózkodóak a reformációval kapcsolatos kérdésekben. De nézzük meg azt is, hogyan nyilatkozik erről a kérdéstről az énekmondó. Tinódi a Szitnya, Léva, Csábrág és Murány elfoglalásáról szóló énekének az elején az urak szemére veti, hogy:

Sem prédikálással, sem énökkel gondoltok,³⁰

A prédikációra és az énekekre kellene tehát figyelniük az uraknak Tinódi szerint és ezek értelmében cselekedni. Ének alatt ő nyilván nem vallási dicséretre, hanem a saját műveire, illetőleg az ahhoz hasonló történelmi énekekre gondol.

²⁸ RMKT. II., 194. 1.

²⁹ RMKT. II., 207. 1.

³⁰ RMKT. III., 208. 1.

Ebből viszont az következik, hogy Tinódi az énekmondó pedig a prédikátorokat tekinti szövetségesének. Ez a körülmény arra figyelmeztet, hogy meg kell vizsgálnunk alaposan a kor két haladó írócsoportja a prédikátorok és az énekmondók közötti kapcsolatot. Egy ilyen vizsgálat feltevésem szerint arra az eredményre vezetne, hogy mindketten ugyanannak a nagy társadalmi és nemzeti mozgalomnak az irodalmi harcosai. A haza és a nép érdekeit képviselik a prédikátorok is (természetesen ezeken mindig csak a megalkuvásba nem süllyedt protestáns írókat értem, a Bornemiszákat, Sztáraiakat és nem a Meliusokat) és az énekmondók is. Csak bizonyos munkamegosztás érvényesül közöttük. A prédikátor-íróknál a társadalmi harc, a belső ellenség, a feudalizmus és a katolikus egyház elleni harc a központi kérdés, és a függetlenség ügye pedig mintegy ennek során vetődik fel; az énekmondóknál viszont éppen fordítva áll a helyzet: ők a külső ellenség, az idegen hódítók elleni fegyveres ellenállás agitátorai elsősorban és ezen keresztül jutnak el a feduális anarchia bírálatához. Életmódjukban, kenyéradóiknak való kiszolgáltatottságukban arra is magyarázatot találhatunk, hogy az énekmondók — noha a reformátorokkal azonos eszméket hirdettek, — mégsem vallottak színt a vallási kérdésben. Ők a népet és polgárokat, nemeseket és főúrat, közkatonákat és parancsnokokat egyaránt a haza védelmének nagy ügye mellé akarták állítani.

XVI. századi irodalmunkban így alapvető egységet ismertünk fel. Egy nagy népi mozgalom a hordozója a kor valamennyi haladó irodalmi alkotásának, akár reformációs eszméket hirdetnek, akár vonakodnak abban állástfoglalni. Ebből következik, hogy a reformáció korának legkülönbözőbb fajta műveiben hasonló formai elemeket, hasonló stílust ismerhetünk fel, ebből következik, hogy alapvető azonosságot mutat — Szabolcsi Bence kutatásai szerint — a kor legkülönbözőbb énekeinek dallamkészlete.³¹ Nézetem szerint XVI. századi irodalmunk vizsgálatánál ebből az alapvető egységből kell kiindulnunk. Fel kell derítenünk, hogy a legkülönbözőbb elemekből: vagyis humanista hagyományokból; a szerzetesi, különösen ferences irodalomból; a régi századokra visszanyúló énekmondó hagyományból; a korábbi eretnekmozgalmak vívmányaiból; a külföldi irodalomnak a könyvnyomtatás folytán egyre nagyobb számban hozzánk eljutó termékeinek ösztönzéséből; a biblia — és különösen az ószövetség — történeteinek, nyelvének, képeinek felhasználásából; és végül, s ez a legfontosabb, a népköltészet kincseiből hogyan jött létre, hogyan ötvöződik össze immár magyarnyelvű nemzeti irodalmunk a XVI. század derekán. Nagyszerű és hálás feladat ennek a kornak a vizsgálata. Tanúja lehetünk annak, hogy abban az országban, melyet urai tönkretettek, melynek népét a legkegyetlenebbül elnyomták, melynek függetlenségét elherdálták, hogyan tesz kísérletet a nép és a néphez, hazához hű írók tábora az ország megmentésére. Az elnyomatásnak, az önálló magyar állam

³¹ V. ö. Szabolcsi B.: *A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük*. ITK. 1931.

bukásának e századában magasra emelik a kultúra, az irodalom zászlaját. Győzelemre juttatják a magyar nyelvet az irodalomban, hogy ettől kezdve évszázadokon keresztül irodalmunk a függetlenségi harcok, a haladó mozgalmak és a forradalmak ösztönzője legyen. Ezek a vonások természetesen a reformáció korának irodalmát fölé emelik egész korábbi irodalmunknak, beleértve a humanizmust is.

Rendkívül sok előzményből bonyolult módon jött létre ez a XVI. századi irodalom, de a kutatásnak nem szabad szem elől téveszteni a legfontosabb mozzanatot: a nép szerepét, a népköltészet hatását. A középkorban a magyar folklór és a latinnyelvű irodalom élesen elhatárolódott. Legfeljebb egyes krónikákba tudtak belelopódzni elveszett ősi énekeink egyes részletei, motívumai — egyébként az írástudók lenézték a népet költészetével együtt. A reformáció azonban mintha felrántotta volna azt a zsilipet, amely eddig elzárva tartotta az irodalmat a népköltészettől. A nép irodalmi tevékenységének, költői alkotásainak hallatlan gazdagsága most valósággal beárad, beözönlik a magyar nyelvűvé lett irodalom területére. Egymásután születnek az új műfajok, a dráma, a mese, a históriás ének, a regényes elbeszélés, a szerelmi ének és így tovább: mind olyan műfajok ezek, melyeket a nép költészete már többé-kevésbé ismerhetett. Egy Szkhárosi Horvát, Bornemisza művei valóságos kincsbányái a folklórnak. Folklóristák és irodalomtörténészek közös munkájára van szükség, hogy a XVI. századi irodalmunk népi gyökereit kimutassuk és feldolgozzuk. Van tehát feladat bőven a reformáció korának irodalomtörténeti kutatása terén. A legfontosabb elvi kérdések közül csak egyesekre akartam itt a figyelmet felhívni. Rá szeretnék azonban mutatni még néhány fontos és sürgős feladatra.

Hála a *Régi Magyar Költők Tárá*-nak és a Heinrich-féle *Régi Magyar Könyvtár*-nak a reformáció korának irodalma túlnyomó többségében könnyen hozzáférhető a tudományos kutatás számára. Van azonban a szövegkiadások terén két igen érzékeny hiány. Nincs még újabb kiadása Heltai *Dialógus*-ának és Bornemisza *Ördögi kísértetei*-nek. Nem tekinthető véletlennek, hogy a polgári irodalomkutatás éppen ezt a két művet felejtette el közzétenni, mert mind a kettő a reformáció leghaladóbb irodalmi termékei közé tartozik, mind a kettő írójuknak a nép iránti rokonszenvéről és a feudális osztály iránti gyűlöletéről tesz tanúságot. Az egyik hiány tudományos tervünk során rövidesen megoldódik, mert Heltai *Dialógus*-ának hasonmás kiadása már sajtó alatt van. Fontos volna azonban az *Ördögi kísértetek*-et is rövidesen újra közzétenni. Nemcsak azért, mert mindössze egyetlen egy teljes példánya ismeretes és ha azt akármilyen baj érné, örökre elveszett, hanem mert régi irodalmunk egyik legérdekesebb, legizgalmasabb alkotása. Sajnos, az *Ördögi kísértetek*-et többnyire a polgári irodalomtörténetírás beállításában ismerik és — mivel nem sokan jutnak hozzá, hogy az egyetlen példányt elolvassák — még irodalomtörténészek között is az a hiedelem él, hogy az elsősorban holmi babonagyűjtemény,

pletykasorozat és botránykrónika. Persze ilyen elemek is vannak benne, de a könyv lényege egészen más: a feudalizmus izzóhangú vádirata az *Ördögi kísértetek*. Ezt tudatosan elhallgatta a polgári irodalomtörténetírás és éppen ezért tartózkodott közrebocsátásától. Hogy eddig háttérbe szorította a kutatás Bornemiszának ezt a legharcosabb művét, ez érthető, hiszen megjelenése napjától kezdve valamennyi felekezet papjai és minden rendbeli urak és hatalmasok dühe és felháborodása zúdult az íróra. Bírótság és börtön, üldöztetés és bűdosás, halálos veszedelem és otthontalanság jutott osztályrészül Bornemiszának, amiért művét megírta és kiadta. Úgy érzem elérkezett az ideje, hogy igazságot szolgáltatassunk ennek a bátor és kitűnő írónak és megbecsülést művének.

Az említett szövegkiadásokon kívül különösen feltűnő hiányossága a kutatásnak Szkhárosi Horvát András költészetének mellőzése. Szilády Áron 1880-ban adta ki a *Régi Magyar Költők Tára* II. kötetében Szkhárosi Horvát verseit jegyzetekkel és magyarázatokkal. Ettől kezdve több mint hatvan éven keresztül senki sem figyelt fel Szkhárosi verseire, legalább is ennek nem voltak látható jelei. Egyetlen tanulmány sem jelent meg róla. Horváth János tett róla végül néhány verstani megjegyzést 1941-ben, majd 1947-ben egy nyúl-farknyi cikkecske magyarázatot szolgáltatott egyik versszakához.³² Ez a Szkhárosi Horvát szakirodalom 1951-ig. Idén végre két tanulmány is foglalkozott vele. Eckhardt Sándor a parasztsors ábrázolásával kapcsolatban tért ki műveire, Angyal Endre pedig nyelvről írt egy rövid cikket. Ezek azonban még korántsem pótolják a hiányt. A legsürgősebb feladatok egyike költészetének alapos, rendszeres feldolgozása. Szkhárosi Horvát a reformáció legharcosabb költője, világos ítélőképességű, kitűnően megfigyelő író, aki az egyházat és az uralkodó osztályt a nép szemszögéből, a realizmust megközelítve tudta ábrázolni. Habár mindez még egyetlen tanulmányban sincs részletesen kifejtve, Szkhárosi Horvát harcos haladó volta ma már közismert. De nem közismert művészi nagysága. Pedig Zrínyi, Balassi és Janus Pannonius után ő a régi századok legjelentősebb költője. Sőt, ha a latin nyelven író humanista költőt, nem számítjuk, ő az első, aki a magyar költészetben komoly művészi színvonalú lírát teremtett. Képei, hasonlatai, ábrázolásmódja, a finom irónia és szenvedélyes gyűlölet hangjának váltakozása, a korabeli parasztok, vagy szerzetesek életének egy-egy kis jelenetben való mesteri bemutatása, gazdagon, szélesen áradó, hömpölygő nyelve és ugyanakkor egy-egy versszakának robbanásig feszülő tömörsége, kitűnő ritmusa és mindehhez páratlan eszmei tisztánlátása korának viszonyai között rendkívüli költővé emelik. Ő az első, aki hitelesen és költőien ábrázolni tudja a dolgozó nép életét, embertelen kizsákmányoltságát. Irodalomtörténeti feldolgozása ezért elodázhatatlan feladat, hiszen a kutatómunka vele kapcsolatban éppen csak hogy elindult, de még a legalapvetőbb filológiai kérdések sincsenek tisztázva.

³² Horváth J.: *Gyöngyösi és Arany sormetszete*. MNY. 1941. — Sárosi B.: *Jegyzet Szkhárosi Horvát egyik versszakához*. EPhK. 1947.

6. Nézzük most meg a régi magyar irodalomnak az utóbbi évek kutatómunkája során is előtérbe helyezett harmadik nagy haladó korszakának, a XVII. század-végi és a XVIII. század-eleji szabadságharcok időszakának problémáit. Irodalmi határokkal megjelölve: a Zrinyitől Rákóczi bukásáig terjedő korszakról van szó. A kutatás központi kérdése itt az ú. n. kuruc költészet ügye. Ezt a fogalmat Thaly Kálmán alkotta, aki felfedezte és kiadta a kuruc versek egy részét megtoldva azt saját szerzeményeivel. Azóta a kuruc költészet mint irodalomtörténetünk egyik fejezete ismeretes, amellyel irodalomtörténetírásunk azonban nem sokat tudott kezdeni. A magyar irodalom fejlődésének rendjébe nem tudták beleilleszteni, mert nem ismerték ezeknek a verseknek a társadalmi gyökerét, mondanivalójuk lényegét, irodalmi előzményeit, a kor egyéb irodalmi műveihez való viszonyát stb. A kuruc költészet, mint valami csodálatos, elszigetelt tünemény élt az irodalomtörténetekben. Mikor pedig kiderültek Thaly hamisításai, negatív irányú lett a kutatás: kizárólag a versek hitelességének kérdésével foglalkoztak, de nem fordítottak gondot a hitelesnek bizonyult versek vizsgálatára. A Horthy-korszaknak különben sem volt érdeke a kuruc versekben megfogalmazott igazságok feszegetése. A kuruc költészet kutatása terén ezért komoly tudományos munka csak a felszabadulás után indulhatott meg.

Négy tanulmány jelent meg a kuruc költészet köréből az utóbbi évek folyamán, mind a négy Esze Tamás munkája.³³ Neki köszönhetjük, hogy haladó irodalmi hagyományainknak ezen az egyik legfontosabb részén már kezdünk tisztán látni. Esze Tamás három tanulmányban egy-egy kuruc verset tárgyal és azok társadalmi-politikai hátterének megvilágításával nemcsak ezeket a verseket tudja kronológiailag lokalizálni és mondanivalójuk értelmét megfejtetni, hanem fényt derít a kuruc költészet egyes alapvető kérdéseire. »A Szegénylegény éneke« és a »Két szegénylegény beszélgetése« c. versekről szóló történeti elemzés arra irányította a figyelmet, hogy a kuruc versek nemcsak a németellenes hazafias mozgalomnak, hanem a nép antifeudális törekvéseinek a szószólói is. Esze Tamás tanulmányai során egyszeriben szertefoszlott a kuruc költészet és egyben a kuruckor Thaly-féle romantikus elképzelése, és a figyelmet a drága ruhákban pompázó kuruc generálisok világáról a szegénylegények nehéz sorsára, az ő áldozatkész, hősiek harcukra és az ő költészetükre irányította.

Negyedik, ebben az évben megjelent tanulmányában már rendszerezni próbálja a kuruc költészet problémáit. A kuruc költészet általános, elvi kérdéseinek a tisztázása különösen azért vált rendkívül sürgőssé, mert az Akadémia tervbe vette a kuruc költészet kritikai kiadásának elkészítését. Ennek érdekében kellett

³³ *A Szegénylegény éneke.* Magyar Századok. Bp. 1948. — *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése.* It. 1949. 2. szám. — *Őszi harmat után.* It. 1950. 2. szám. — *A kuruc költészet problémái.* It. 1951. 1. szám.

felvetni a kuruc költészet meghatározásának, időbeli és tematikai határainak, előzményeinek, szerzőinek, a folklórhoz való viszonyának valamint a hitelességének a kérdését. Ezek a problémák — mint erre maga a szerző is rámutat, a kutatás mai állása szerint még nem oldhatók meg. Egyedül a hitelesség kérdésével tud Esze Tamás egyszersmindenkorra végezni és végérvényesen igazolni a Thaly-féle kuruc balladák hamis voltát.

A leglényegesebb kérdésre, arra, hogy mi is tulajdonképpen a kuruc költészet, nem ad a tanulmány végleges választ. A sorok mögül érezni lehet azonban, hogy a kuruc költészet fogalmával van baj. Amikor a kutató elé az a feladat kerül, hogy tudományos lelkiismeretességgel állapítsa meg, hogy mi kuruc vers és mi nem : megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. Kuruc verseknek nyilvánvalóan csak azokat a költeményeket tekinthetjük, melyekről megállapítható, hogy kurucok írták. A legtöbb korabeli vers szerzőjét azonban nem ismerjük, ha egyiknek-másiknak a nevét meg is őrizték a versfők : életüket homály takarja. Ily módon csak azokat a verseket foglalhatjuk össze kuruc költészet címen, melyek a kuruc szabadságharcok eszméit tolmácsolják, vagyis németellenes, labancellenes tartalmúak.

Felvethető azonban a kérdés, hogy miért nem lehet kuruc költeménynek tekinteni a kor minden hazafias énekét. A köztudat szerint a kuruc mozgalmak megindulásától, vagyis kb. 1670-től kezdve minden hazafi kuruc volt és következésképpen minden hazafias költemény kuruc vers. Ez többé-kevésbé igaz a Rákóczi szabadságharc idején, de egyáltalában nem igaz a XVII. század második felében lejátszódó kuruc mozgalmak korában. A nemzetnek ekkor még egy másik külső ellensége is van : a török. Az évszázados török hódítók ellen bátran harcoló végvári vitézek, akiknek pedig a XVII. század második felében gazdag és magas művészi színvonalú költészete van, akkor is hazafiak, ha éppen abban az időben verik a törököt, amikor Thököly török segítséggel támadja a labancot. A korabeli végvári vitézek énekeiben nincsen szó németellenességről és bár egyes törökellenes katonaénekekben emlegetett vitézekről, mint Kisfaludy Lászlóról, Oláh Gerőről tudjuk, hogy később kurucokká lettek, ez a jelenség korántsem általános. Itt van például Kovács György esete. Ez a végvári vitéz Fülek várában szolgált, ahol Koháry István, a hírhedt labanc főúr volt a parancsnok. Mivel Koháry szilárdan a császár mellett foglalt állást, a kurucok többször megtámadták, s végül Füleket el is foglalták, még pedig török segítséggel. Vajjon csodálkozhatunk azon, hogy Kovács György, aki állandóan a török ellen harcolt, szembeszállt a törökkel szövetségben támadó kuruc magyarokkal is? Halálát is éppen a kurucokkal való egyik összecsapásnál lelte. Az élettől való búcsúzásáról egy meghatóan szép ének keletkezett, mely magát a haldokló vitézt beszélgeti.³⁴ Kovács elmondja a versben, hogy a hazát védte a törökkel szemben és most mégis magyar fegyvertől kell elpusztulnia. Egy hazáját szerető,

³⁴ *Kuruc költészet* (szerk. Erdélyi Pál). Bp. 1903. 104—6. 1.

bátor katonának a szavai csendülnek ki az énekből. Megdöbbenve, értetlenül veszi tudomásul a történeteket. Vajjon hazafiatlan, labanc versnek kellene tartanunk Kovács György énekét? Forma szerint igen, mert kurucok kezétől, mint a kurucok ellensége esett el. Ez azonban nyilvánvalóan helytelen megítélés volna, egy szép értékes hazafias versről van szó! A XVII. század utolsó éveiben keletkezett vitézi versekre, tehát nem terjeszthetjük ki a kuruc költészet fogalmát, mert nincsen arra biztosítékunk, hogy a versek szerzői idővel kurucok lettek-e vagy sem.

A korabeli magyar katonák egyébként is hol a kurucok seregeiben harcoltak a német ellen, hol pedig a császár seregében a török ellen. Nehéz eldönteni, hogy ki mikor tekintendő kurucnak és mikor nem, s éppen ezért azokat a hazafias énekeket, melyek nem tartalmazzak kimondottan kuruc motívumokat, nem foglalhatjuk a kuruc költészet keretébe. Lehet, hogy ezt egyesek szörszálhasogatásnak tekintik, mondván, hogy a kor minden becsületes magyarja előbb-utóbb mégis csak kuruccá lett, a császári seregben való vendégszereplések átmeneti jelenségnek tekinthetők, s Kovács György is feltehetőleg csatlakozott volna idővel a kurucokhoz, ha nem hal meg. Ha így fogjuk fel a kérdést, akkor a katonáékekek beleférnének a kuruc költészet fogalmába. Liphay András énekei azonban arra, figyelmeztetnek, hogy ezzel veszélyes útra lépünk. Erdélyi Pál a Kuruc költészet c. kötetében bocsátotta közre Liphay két énekét, melyet 1703-ban Strasszбургban, francia fogságban írt.³⁵ A honvággyról, a rabság keserűségeiről elmélkedő szép hazafias vers mind a kettő. Stílusuk, hangjuk egészen a kuruc költeményekhez hasonlók, a szerző még a németeket is szidja az egyikben. Ennek alapján azt gondolhatnók, hogy ez a Liphay Thököly volt kuruca lehetett, akit később besoroztak a császári hadseregbe és a franciák ellen küldtek: utóbb pedig talán hazaszökve Rákóczi vitéze lett, amint azt számos katona, sőt tiszt meg is tette. Ha nem ismernénk Liphaynak a naplóját, akkor bátran kuruc költőnek tartanánk őt, versei pedig, mint a kuruc költészet szép alkotásai szerepelhetnének az irodalomtörténetekben. Naplójából viszont az derül ki, hogy világlátásban labanc volt, harcolt Thököly ellen, majd később a strasszburgi fogságból szabadulva Rákóczi ellen. Ez a példa azt hiszem indokoltá teszi az óvatosságot a kuruc költészet fogalmának kiterjesztésében.

De nézzük meg ezt a kérdést egy másik oldalról. A kurucnak tekinthető költemények jó részét prédikátorok, tanítók, nótáriusok, deákok írják. Panaszos énekekben számolnak be a német katonaság pusztításairól, az erőszakos rekatolizálásról. De ugyanazok a városok, melyek a német zsoldosok kegyetlenkedéseitől, fosztogatásaitól szenvedtek, máskor a török, vagy a tatár rablók prédájává lettek. Ilyenkor a tatár pusztításairól keletkezik panaszos ének a verselgető prédikátor tollán. Ugyanazok az emberek és köztük a versírók egyszer a némettől, egyszer a töröktől szenvednek; egyik alkalommal német rab-

³⁵ 159—163. és 166—168. l.

ságban sínylődnek, máskor a váradi török tömlöcében ülnek. Mind a két ellenségtől szabadulni akarnak, legfeljebb a sorrendben van különbség köztük : melyiktől szabaduljanak előbb. Verseik ezért egyszer kuruc versek, máskor nem. De vajjon helyes dolog éles határvonalat húzni lényegében azonos mondani-valójú énekeik között?

Különleges helyet foglal el Thököly szabadságharca idején Erdély, ahol több kitűnő költemény keletkezett. Itt van pl. az *Imago veritatis*³⁶ című nagyszerű satíra, amelyben egy világosan látó erdélyi nemes szót emel a jobbágyság kifosztása ellen és Mátyás erős, független Magyarországa után sóvárog. A költemény hangja, stílusa, képei a vele egykorú kuruc nemesi versekhez teszik hasonlónvá ; tartalmi rokonságot is találunk. Valószínű, hogy ha az *Imago veritatis* szerzője a Felvidéken él, akkor Thököly tisztje lett volna, de Erdélyben a jobbágyságtól való félelem folytán a nemesség túlnyomórésze nem rokonszenvezett a kurucokkal és így lehet, hogy költőnk éppen Thököly ellen harcolt Zernyestnél. Mindenesetre nem iktathatjuk az ilyen típusú erdélyi verseket a kuruc versek soraiba.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a versek egy részének igen sok variánsa volt, idővel egészen átalakultak és így kuruc verssé lettek olyanok is, melyeknek eredetileg semmi közük sem volt a kurucsághoz. Az *őszai harmat után* kezdetű ének valószínűleg a XVII. század első felében keletkezett : később kuruc bújosódallá vált. A töröktől megölt Rákóczi László énekét a XVIII. században Rákóczi Ferenc bécsújhelyi fogságára vonatkoztatták. Sőt arra is van példa, hogy nyíltan ellenséges, labanc vers későbbi változatai kuruc hangulatot tolmácsolnak. A Szepessy Pálról szóló labanc gúnydal egyes strófáit több, mint egy évszázadig énekelte a nép : a kuruc vezért gúnyoló sorokat saját elesettségének kifejezésére használta fel. Kuruc költészet ez, vagy sem? Bajos volna eldönteni. Mit szóljunk az olyan versekről, mint a *Cantio flebilis*, amely gyűlölettel beszél a németek tokaji kegyetlenkedéseiről, de ugyanakkor megátkozza a kuruc felkelők vezetőit is, amiért kísérletükkel alkalmat adtak a német bosszújára.

Elképzelhető, hogy ha a politikai, hazafias, vitézi verseknél is ilyen nehézségekbe ütközik a kuruc költészet elhatárolása, a kuruc költészet termékei közé való besorolás jogosságának az eldöntése, akkor teljesen kilátástalan, hogy pl. a nagyszámú szerelmes énekről eldöntsük, hogy a kuruc költészethez tartoznak-e vagy sem. A kuruc költészet kutatója mindezek folytán megoldhatatlan problémákba ütközik. Érezték ezt már a korábbi kutatók is. Thaly a labanc énekeket is felvette a gyűjteményébe, Erdélyi Pál pedig úgy igyekezett segíteni magán, hogy a kor egész népszerű énekanyagára kiterjesztette a kuruc költészet fogalmát. A fenti példák mutatják, hogy ez a megoldás elfogadhatatlan. Más utat kell választanunk : minden előzetes illuziótól függetlenül kell meg-

³⁶ Báró Apor Péter verses művei és levelezése (szerk. Szádeczky Lajos). Bp. 1903. I. kötet, függelék.

vizsgálunk a kor énekanyagát és megállapítanunk annak természetes tagozódását.

Egy ilyen vizsgálat körülbelül azt eredményezné, hogy az énekanyag egy része határozottan folklór jellegű: közösségi mondanivalót tolmácsol, a közösség által kialakított formákban. Érvényes rájuk Gorkij meghatározása: a dolgozó nép költészete. Virágénekek és mulatozó nóták, vitézi énekek és bújdosó dalok tarka együttese tartozik ide. A versek egy másik csoportja határozottan nemesi jellegű. Olyan nemesi szerzők alkotásai, akik szenvedélyes gyűlölettel tiltakoznak a Habsburgok és a klérus galád tettei ellen, de adott esetben, mint *Az világról szabott ének* mutatja, a kuruc jobbagyok ellen uszítanak. Külön csoportot alkot a prédikátorok protestáns színezetű hazafias panasz-költészete. Megint más stílusa van a végvári vitézek énekanyagának, amely végül a szegénylegény költészetbe torkollik. A szegénylegény-költők külön típust képviselnek, de munkásságuk sokszor összeolvad a népköltészettel.

A felsorolt csoportok mindegyikében található kuruc versek és nem kuruc versek egyaránt. A kapcsolatok azonban sokkal erősebbek egy-egy csoport kuruc és nem kuruc tendenciájú énekei között, mint pl. egy kuruc nemesi és egy kuruc szegénylegény vers között. Éppen ezért téves dolog megközelítőleg is egységes »költészetnek« tekinteni a különböző eredetű kuruc versek heterogén együttesét. A »kuruc költészet« tulajdonképp nem más, mint természetes összefüggésükből egy nem irodalomtörténeti szempont, hanem Thaly romantikus nacionalista hőskultusza alapján kiragadott énekek gyűjteménye. Azért tűnt a kuruc költészet olyan titokzatos világnak, mert nem lehet tudományosan indokolni összetartozását. Nem kell félnünk attól, hogy lemondjunk erről a Thaly teremtette illuzióról, a magyar irodalomtörténet »Kuruc költészet« c. fejezetéről. Nem szegényebbek leszünk ezáltal, hanem gazdagabbak. A megfoghatatlan kuruc költészet helyére egy sokrétű, páratlanul gazdag költői termés lép: a Zrinyitől Rákóczi bukásáig terjedő félévszázad nemzeti és szociális mozgalmainak nagyszerű művészi alkotásai. Egymástól elválaszthatatlanul és összebonyolódva jelentkezik itt a török és a német elleni függetlenségi harc, a hazaáruló főúrak és a klérus gyűlölete nemesek és parasztok részéről, valamint a jobbagság harca az egész nemesség ellen szociális felemelkedéséért. A kor költészete híven tükrözi ezeket a küzdelmeket és aktív szerepet vállalt bennük. Ha így egységben szemléljük a Zrinyitől a szatmári békéig terjedő énekanyagot, akkor látjuk igazán, hogy miként jelennek meg egyelőre szórványosan, majd egyre növekvő számban, végül — Rákóczi idején — uralkodó jelenségként a kuruc motívumú versek a költészet legkülönbözőbb területein. Ez az irodalmi folyamat azt tükrözi, hogy a nép sok külső és belső ellenség között már a XVII. század közepétől fogva perspektívájában a német a legnagyobb ellenség és ez egyre inkább nyilvánvalóvá válik a kor magyarjai előtt.

A kuruc versek látszólagos gyökértelensége, önmagukbanállása nyomban megszűnik, ha visszahelyezzük őket saját környezetükbe. Így fog majd kidom-

borodni ezeknek a kuruc verseknek az igazi jelentősége is: misztifikált különlegességek helyett költészetünk egyik virágkorának, egy hallatlanul gazdag és sokszínű költészetnek legfénylőbb gyöngyszemeivé válnak.

Nézetem szerint ezért nem kuruc költésze-tről, hanem a Zrinyitől Rákócziig terjedő kor költészetéről kell ezentúl beszélnünk. És nem a kuruc versek kritikai kiadását kell megteremtenünk, hanem folytatva a Régi Magyar Költők Tárát ki kellene adni a kor egész költői termésének kritikai korpuszát. A további eredményes kutatás előfeltételét csak egy ilyen kiadás képezi. Természetesen a kizárólagosan kuruc tematikájú versekből összeállított antológiák kiadása továbbra is helyes és feltétlenül szükséges, hiszen ezek a versek hazafias tartalmukkal és művészi értékeikkel nagy nevelőerőt képviselnek, — de a kérdés tudományos feldolgozásához ez nem elegendő.

A kuruc költészetnek, mint irodalomtörténeti kategóriának a kérdése természetesen a további viták során fog majd végleg eldőlni. Nekem csak az volt a szándékom, hogy ezt a vitát elindítsam.

Ennek, a régi irodalmunkban kétségkívül különleges jelentőségű korszaknak a vizsgálatánál természetesen nem szabad csak a költészetre gondolnunk. Nem szabad megfeledkeznünk a szabadságharc vezéré-ről, aki nemcsak zseniális hadvezér, hanem kitűnő író is. Népi demokráciánk már eddig is megbecsülte Rákóczi Ferenc írói munkásságát, mert legfontosabb műve, az *Emlékiratok* idén már másodszor jelent meg a felszabadulás óta.³⁷ Nagy mulasztás azonban, hogy Rákóczi írói munkássága még nincs feldolgozva. Az *Emlékiratok* eddigi kiadásaival sem szabadna megelégednünk: kívánatos volna, hogy a szabadságharc megindulásának 250 éves jubileumára, 1953-ra elkészüljön az *Emlékiratok* új bilingvis kritikai kiadása, mert a jelenleg használt eredeti szöveg megbízhatóságához szó fér.

7. Sorra vettem eddig régi irodalmunk három nagy haladó korszakának problémáját. Kutatásunk az utóbbi években elsősorban ezeket a korszakokat és két nagy írónkat Balassit és Zrinyit helyezte előtérbe és szükséges, hogy a kutatómunkának ez a helyes súlypontozása továbbra is megmaradjon. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a többi korszak mellőzhető, mert sajnos, eddig ez történt. A korai középkor, a XVII. század első fele, a XVIII. századnak a kuruc szabadságharcok és a felvilágosodás közé eső szakasza tekinthetők különösen elhanyagoltnak. Turóczy Trostler Józsefnek Magyar Istvánról írott cikke, és Eckhardt Sándornak a XVIII. századi parasztköltészetre vonatkozó szövegközlései: ez minden, amit említhetünk az utóbbi évek tudományos terméséből.³⁸ Különösen nagy hiányt jelent olyan problematikus, de jelentős alakok újraértékelésének az elmaradása, mint Pázmány és Gyöngyösi. De amíg bizonyos fokig

³⁷ *11. Rákóczi Ferenc emlékiratai.* (Vas István ford., Pach Zs. Pál bevezetésével.) Bp. 1951

³⁸ Turóczy Trostler J.: *A békességről és a hadról.* MNy. 1950. — Eckhardt S.: *Paraszt-sors a régi magyar költészetben.* It. 1951. 2. szám. — Itt említem meg Geréb László kis fordítás-kötetét: *A magyar középkor költészete.* Bp. é. n., valamint Bán Imre kis cikkét a XVIII. századi irodalom köréből: *Polgári Mihály és magyar történelme.* It. 1950. 1. szám.

érthető, hogy a korábbi irodalomtörténetírással szemben, kutatóink inkább a régi magyar irodalom pozitívabb, haladóbb írói felé fordultak, addig Mikes Kelemen teljes elhanyagolása semmivel sem menthető.

Az utóbbi három év produkciójának és a hiányoknak a felmérésénél nem elegendő csak az egyes írókból, korszakokból kiindulnunk. Vajjon milyen típusú problémákkal foglalkoztak az egyes tanulmányok? Megállapíthatjuk, hogy elsősorban a társadalmi, történeti összefüggések felderítésével, annak vizsgálatával, hogy az egyes írók művei hogyan tükrözik koruk viszonyait. Ez kétségkívül pozitív jelenség, ez a marxizmus-leninizmus alkalmazására mutat. Ha végigtekintünk a régi magyar irodalommal foglalkozó középiskolai tankönyvön és egyetemi jegyzeteken, akkor szintén azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi összefüggések feltárására és általában az irodalom történeti fejlődésének a bemutatására, a történeti folyamat tisztázására esik a hangsúly. A különféle munkaközösségi viták is elsősorban ilyen típusú kérdések körül forogtak. Ez kétségkívül helyes és szükséges volt, hiszen csak ilyen módon lehetett tájékozódni a régi magyar irodalom bonyolult kérdéseiben és továbbra is állandóan foglalkoznunk kell az alapvető történeti összefüggésekkel, hiszen éppen elég kérdés vár még megoldásra ezen a téren. Ezt a marxizmus-leninizmus feltétlenül megköveteli.

Nem helyeselhető azonban, hogy a régi magyar irodalmi tanulmányok alig mennek túl az ilyen történeti típusú kérdések tárgyalásán. Pedig a marxizmus-leninizmus ezt is megköveteli. Föltétlenül a vulgarizálás veszélyével jár és irodalmi alkotásainknak pusztán társadalomtörténeti forrásként való kezelésévé fajul az eljárás, hogy az egyes régi írókat elsősorban közvetlen nyilatkozataik alapján vizsgáljuk, értékeljük. Irodalmunk fejletlenségéből következik, hogy régi íróink — pl. a reformáció korának legtöbb írója — nemcsak a művészet eszközeivel igyekeznek hatni. Nem bíznak még művészetük erejében és hatásosságában és ezért meséiket, históriás énekeiket megmagyarázzák, levonják a tanulságot, teleszövik a verseket moralizáló, vagy politikai fejtegetésekkel. Vagyis gondoskodnak művészi alkotásaik interpretálásáról. Mi eddig túlságosan az íróknak az ilyen tudatos önkéértékelő megállapításaira támaszkodtunk, ahelyett, hogy azt vettük volna alapul, hogy mit mond az író a művészet sajátos nyelvén. Megmutatkozik ez a hiba még olyan elsőrangú művészeknél, mint Janus Pannoniusnak a tárgyalásában is. Gerézy Rabán egyébként igen értékes tanulmányában pl. Janus Pannonius panegyricusaiból összekeresi azokat a kiejelentéseket, melyek a haladás kérdéseiről nyilatkoznak, vagy pedig a humanizmus kompromisszumos oldalát példázzák. De semmit sem olvasunk arról, hogy pl. a Guarino panegyricusban a szobájában elvonultan dolgozó tudósról, vagy pedig az iskolájába tóduló diákságról adott nagyszerű költői képek, remekbe szabott kis jelenetek a művészi ábrázolás erejével milyen sokat mondanak a munka szeretetéről, a tudás megbecsüléséről, a költőnek az új humanista műveltség iránti szenvedélyes ragaszkodásáról.

Arra kell a jövőben törekednünk, hogy az egyes írók jellemvonásait, értékét hangsúlyozottan művészetük területén keressük; ne az írók politikai nyilatkozatai, hanem a társadalmi valóság művészi vetülete álljon érdeklődésünk középpontjában. Ehhez természetesen elengedhetetlenül szükséges a formai kérdéseknek és a nyelvnek a tanulmányozása. Sajnos, ezen a téren alig történt valami. Egyetlen verstani műfajtörténeti vagy stílustörténeti értekezés sem jelent meg. Az egyes írók nyelvéről Angyal Endre ugyan a közelmúltban két cikket is írt, egyet Szkhárosi Horvátról, egyet pedig Zrinyiről, de ezekben inkább csak bizonyos felületi jelenségeket regisztrál, nem ad mélyebb elemzést nyelvhasználatukról és annak művészi szerepéről. A régi magyar irodalom kutatóinak ezért a jövőben sokkal fokozottabban kell a sajátosan művészi és formai kérdések felé fordulni. A sztálini nyelvtudományi cikkeket követő irodalmi és esztétikai viták a szükséges elvi iránymutatást megadták számunkra. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a régi századok irodalmának kutatói az anyag és a problémák természete következtében ezután is aránytalanul többet kell, hogy foglalkozzanak a filológiai és történeti jellegű kérdésekkel, mint például a modern irodalom bűvárai. Nagyon is indokolt az a főleg más területeken dolgozó irodalomtörténészek részéről támasztott igény, hogy az esztétikai kérdések felé fordítsuk a figyelmünket elsősorban, de nem szabad sem nekünk, sem nekik elfelejteniük, hogy a régi magyar irodalom kutatója csak úgy végezhet eredményes munkát, ha nemcsak esztéta, hanem filológus és legalább félig-meddig történész is.

Nem vetette még fel új irodalomtörténetírásunk kellő mértékben a régi magyar irodalomnak az irodalom más területeivel való kapcsolatainak a kérdését. Az újabb magyar irodalomra, a népköltészetre és a külföldi irodalomra gondolok itt. Viszonylag kevés olyan kezdeményezés volt az utóbbi években, mint az Esze Tamásé, amikor az egyik kuruc verssel kapcsolatban fontos új szempontot hozott Ady kurucos verseihez.³⁹ Általában azt lehet érezni, hogy irodalomtörténetírásunkban — és ebben az újabb irodalom kutatói is hibásak — a felvilágosodás kezdetével egy túl nagy, és bizonyos fokig mesterségesen nagyított cezura érvényesül. Mintha 1772-n innen és túl két egészen külön világ volna. Feltétlenül meg kell szüntetni a régi magyar irodalom kutatásában érvényesülő túlzott befeléfordulást, de ugyanakkor kívánatos, hogy a XIX. század kutatói is fokozatosan mutassanak rá azokra az ösztönzésekre, melyeket nagy klasszikus íróink a régi irodalomról nyertek.

A régi magyar irodalomnak a folklórral való összefüggéseinek kérdése már két évvel ezelőtt felvetődött.⁴⁰ Irodalomtörténészek és folklóristák között az az egyöntetű és helyes álláspont alakult ki, hogy a régi magyar irodalom számos kérdését, csak a folklór kutatóival való szoros együttműködésben lehet

³⁹ It. 1949. 2. szám. 261. 1.

⁴⁰ Klaniczay T.: *Régi magyar irodalom és folklór*. It. 1949. 2. szám.

megoldani. Sajnos, ezen a téren a gyakorlatban még semmi sem történt. Az együttműködési készség mindkét oldalon megvan, csak éppen nem került még sor érvényesítésére. Pedig nemcsak arról van szó, hogy számos részletproblémát nem oldhatunk meg a folklór anyaga nélkül, hanem alapvető elvi kérdésekről. Hiszen egész szemléletünket meghatározza az a kérdés, hogy a nép költészetnek mekkora része van, milyen szerepet játszott régi irodalmunk fejlődésében. Fontos elvi kérdés ez, mert polgári irodalomtörténetírásunk nagymértékben tagadta régi irodalmunk népiségét és a pozitívista, vagy szellemtörténeti rossz értelemben vett »hatáskutatás« következtében irodalmunk kialakulását, s annak majd minden jelenségét külföldről, közelebbről Nyugat-Európából eredeztette. Ezzel a kozmopolita állásponttal már szembezálltunk több ízben.⁴¹ Ez persze nem azt jelenti, hogy fordítsunk hátat a külföldi irodalmaknak. Ellenkezőleg fokoznunk kell ezen a téren a munkát, különösen a környező népek irodalmával való kapcsolatok felkutatása terén. Eddig sajnos, csak egyetlen ilyen tárgyú tanulmányunk jelent meg az utóbbi három évben: Bán Imrének *Comenius és a magyar irodalom* c. dolgozata.⁴² A huszitizmus napirendre tűzése azonban jelentős előrehaladást jelent.

A kutatás egyes területein jelentkező eredményeknek és hiányosságoknak a szemléjét befejezhetjük, igyekeztem közben rámutatni az egyes különösen sürgős és fontos feladatokra. A feladatoknak a szemléjét azonban korántsem tartom teljesnek. Nyolc évszázad irodalmának maxista-leninista feldolgozása a program, és egy ilyen hatalmas munka a feladatok szinte végtelen sorát állítja a kutatók elé.

Befejezésül csak összegezni szeretnék néhány tanulságot. Kétségtől megállapítható, hogy az utóbbi három évben számos eredmény született a régi magyar irodalom kutatásában. Az államnak a tudósok számára nyújtott támogatása, a tervszerűség egyre fokozottabb érvényesülése és a marxizmus-leninizmus alkalmazása tették ezt lehetővé. A hiányosságok viszont többnyire a marxizmus-leninizmus nem teljes alkalmazásából, és az élenjáró szovjet irodalomtudomány gazdag tapasztalatainak elhanyagolásából erednek. A marx-lenini elmélet és az azt következetesen alkalmazó szovjet tudomány arra tanít, hogy a tudományt a nép szolgálatába állítsuk. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha a fő elvi kérdéseket újra meg újra napirendre tűzzük és tisztázzuk, ha nem ragadunk bele a részletproblémákba, hanem az irodalmunk egészét érintő központi problémákat és az egyes korszakok alapvető elvi kérdéseit világosan látjuk. A legsürgősebb feladat az itt mutatkozó elmaradást behoznunk. Ez azért is nélkülözhetetlen, mert — bár a régi magyar irodalom területén még évtize-

⁴¹ V. ö. : *A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése.* (Klaniczay—Stoll—Kömlös.) It. 1950. 1. szám.

⁴² It. 1950. 4. szám. — A haladó jellegű külföldi hatások kérdésével foglalkozik Koltay—Kastner Jenő tanulmánya is: *Giordano Bruno a magyar irodalomban.* It. 1950. 2. sz.

dekig eltart, amíg megközelítően fel tudjuk dolgozni az előttünk álló hatalmas anyagot — rövidesen el kell készítenünk közös munkával egész irodalmunk összefoglaló szintézisét. Nemcsak az egyetemi oktatás szükséglete követeli ezt, de a kutatás érdeke is. Bár az eddigi eredményekre támaszkodva a szintézis szükségszerűen sok kívánnivalót hagy majd maga után, ez a munka lehetővé teszi a feladatok egészen pontos kijelölését, a megoldatlan problémák felszínre kerülését és parancsolóan előírja az elvi kérdések tisztázását. Nehéz lesz ez a feladat, de ha a marxizmus-leninizmus klasszikusainak útmutatásait és a szovjet irodalomtudósok példáját követjük, akkor a siker reményében kezdhethünk hozzá.

HOZZÁSZÓLÁSOK

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF:

Az előadó nagy és átfogó feladatra vállalkozott. Egyfelől be akar számolni a magyar irodalom régi korszakaival foglalkozó tudományos kutatásunk eredményeiről, másfelől felveti és tisztázni szeretné azokat a problémákat, amelyek mai időszerű szükségleteinkben gyökereznek s meghatározzák a kutatás további menetét. Ez a feladat, úgy látszik, meghaladja látókörét és tapasztalatait. Ebben keresendő a referátum első hibaforrása. — Egy másik hibaforrása a tudományos biztonságerzet, következetesség és exaktság hiánya. Elvben pl. helyesen állapítja meg az előadó, hogy »a szempontjaikban is értékeset adó tanulmányok száma... kétségtelenül elenyésző a régi magyar irodalom fejlődését, értékelését meghamisító, szellemtörténeti, klerikális feldolgozásokkal, a minden távlatot nélkülöző filológiai szörszálhasogatásokkal szemben«... hogy »egészben véve a múlt irodalomtörténetírásától a régi magyar irodalom meghamisított képét kaptuk örökül«... s hogy végül »egy feudális-kerikális irodalom tűnik elénk, ha a polgári irodalomtörténészek munkáit olvassuk«. De amilyen helyes ez a megállapítás, éppenolyan helytelen az a rossz értelemben vett pártosság és személyi kultusz, amely nem az egész magyar irodalomtudomány, hanem, úgylátszik, csak egy zártkörű munkaközösség perspektívájából ítéli meg diszciplinánk múltját. És kutatásunk haladó hagyományai? Az előadó még csak kísérletet sem tesz arra, hogy elszigetelje őket a szó legszorosabb értelmében vett reakciós hagyományoktól. Ehhez kapcsolódik az az ötletszerű név- és rangsor, amelyet a referátum elvi, történeti bevezetésében produkál. Hol itt a megfelelő mérték és átértékelés? Ez volna nyolc évtized kutatásának pozitív mérlege?

Egy harmadik hibaforrása a referátumnak, hogy idézi ugyan, de nem követi Rákosi elvtárs tanítását arról, hogy hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze... ami a magunk problémakörére alkalmazva azt jelenti, hogy az előadónak foglalkoznia kellett volna a haladó európai eszmékkel is, amelyek az elmúlt századok folyamán alakító, felszabadító erővel avatkoztak bele számos írónk életébe. Igaz, az előadó beszél a humanizmus és reformáció haladó jellegéről, de mélységesen hallgat pl. Erasmusról, a sztoicizmusról, Descartesról, mint ahogyan hallgat kutatá-

sunk olyan eredményeiről is, amelyek kifejezetten a haladás irányvonalába esnek.

Egy negyedik hibaforrása a referátumnak: az a benyomásunk, mintha az előadó nem tartaná magára nézve kötelezőnek azt a marxista felismerést, hogy eddig még minden társadalom története osztályharcok története volt, mintha az irodalmat el lehetne vonatkoztatni társadalmi alapjaitól, az írók osztályától, a művet az írójától. Ide vág az is, hogy úgyszólván teljesen mellőzi az életrajzi elemet, amelynek fontosságára pedig éppen kongresszusunk egyik ülésén figyelmeztetett, mégpedig igen nagy nyomatékkal, Lukács György.

Végül egy nem kevésbé lényeges hibaforrása az előadásnak, hogy még csak nem is érinti a periodizáció, a korelátárolás kérdését. Elejétől végig teljes bizonytalanságban hagy aziránt: 1. mi a régi magyar irodalom és ezen belül az egyes korok kezdő és végső határa; 2. hogy vannak-e, s ha vannak, melyek a korok és korszakok elhatárolásának igazi kritériumai. Mert nem kell mondanom, hogy a polgári irodalomkutatás kritériumai ma már önmagukban véve nem felelnek meg a tudományos korszakolás követelményeinek. A mi kritériumaink nem külső vagy esetleges cszurákat tartanak szem előtt, hanem a termelési viszonyok, a bázis változásaiból s azokból a döntő fordulatokból adódnak, amikor az irodalom mennyiségi változásai minőségi változásokba csapnak át. Az egész kérdés-csoport tisztázása nem lehet a mai ülés tárgya, de föltétlenül a jövő feladatai közé tartozik. Itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az egyik korszak belenövése a másikba, pl. a középkor belenövése a humanizmusba, a humanizmusé a reformációba, a reformáció pedig a XVII. századba mindig dialektikus folyamat, harc a régi és az új ideológiák, az értelmetlenekké vált régi és a kialakuló új formák között ... stb., stb.

Csak e hibaforrások feltárása helyezi kellő világításba a referátum eredményeit és hiányait meg helytelen nézeteit. Elismerjük a feladat nagyságát, elismerjük, hogy az előadó valóban számos problémát hozott ide, hogy megpróbál rendet teremteni a régebbi kutatás sokszor elvtelen, céltalan zűrzavarában, de amikor ezt elismerjük, azt is megállapítjuk, hogy sokszor nem tud különbséget tenni az igazi és álproblémák között, hogy éppen ezért a jövő kutatás feladatait sem látja mindig tisztán s nem fogalmazza meg őket félreérthetetlen módon.

Ezekután rátérek az egyes korszakokra, de megjegyzem, hogy részletkérdésekkel csak ott, csak akkor kívánok foglalkozni, amikor elvi, ideológiai vonatkozásokról van szó.

Kezdjük a középkorral.

Mindenekelőtt tudni kell, hogy hagyományos középkorképünk, — ez az alapjától elvonatkoztatott felépítmény, — lényegében a katolikus ideológia-történet mesterséges alkotása, amelyet kritika nélkül tett magáévá a történeti s ha — egyáltalán tudomást vett a létezéséről — irodalomtörténeti és nyelvtörténeti kutatóink jórésze. Az új irodalomtörténeti kutatás legsürgősebb feladatai közé tartozik, hogy a marxista történetírás, a folklorisztika és nyelvtörténet eredményeire támaszkodva, egyszer végre rögzítse azokat a társadalmi és ideológiai feltételeket, amelyek mellett megindul a középkori magyar irodalom kialakulásának folyamata. Így talán egyszer végre fény derül arra a régóta vajdó kérdésre is, hogy a krisztianizálódó, nemzeté alakuló magyar népnek micsoda szükségleteit elégíti ki egyfelől a latin, másfelől a magyar nyelvű irodalom. Így talán megoldódik az a rejtély is, amellyel szemben eddig tehetetlennek bizonyult minden kísérlet, hogy amikor a magyar irodalom recipiálja

a középkor egyetemes irodalmának legtöbb klerikális-vallási formáját, ugyanakkor miért zárkózik el mereven a világi líra és epika recepciója elől. Ma már nem érhetjük be azzal, hogy ebben s a hozzá hasonló esetekben egyszerűen a krisztianizálódásra, az egyház tilalmaira hivatkozunk és így kitérünk a probléma megoldása elől. A sportszerűen űzött, céltalan eredet-és forráskutatással szemben egyre inkább előtérbe kell kerülnie annak a kevésbé holygatott kérdésnek, milyen engedményeket kénytelenek tenni a legendák, látomások fordítói a magyar nép aszkézis-ellenes gondolkodásának, s hogyan építik bele a gesták és krónikák szerzői a magyar nép történeti-mondai hagyományait a középkor történeti világgépébe. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az egész folyamat páratlan teljesítménye: a beszélt nyelv irodalmasítása, a nyelv szókincsének mozgósítása irodalmi célok szolgálatában, egy új irodalmi terminológia kialakítása, csak akkor bontakozik ki a maga teljes jelentőségében, ha meggondoljuk, hogy mindez egy olyan időpontra esik, amikor a magyar nép legjobb erőit lefoglalja, fölemészti az állami, társadalmi berendezkedés ezer gondja. S ha valahol, itt és most nyílik elsőízben alkalom arra, hogy felhasználjuk azoknak a vitáknak pozitív eredményeit, amelyek megvilágították a kérdést, mi a társadalmi lét és társadalmi tudat viszonya az átmenet korszakában, hogy a nyelvtörténeti kutatás kauluzólasa mellett rámutassunk arra, hogyan lépnek be névtelen fordítóink, íróink tudatába az aszkézis, lemondás, áhitat, önsanyargatás, a túlvilág, mennyország, pokol fogalomkörébe eső új képzetek, lassan-lassan háttérbe szorítván a régi pogány ideológia szívós életű elemeit. S ez az a pont, ahol végre ki lehetne jelölni a magyar irodalom reális történeti helyét az európai irodalom nagy összefüggésében, tisztázni szerepét, amely nem marad mindvégig passzív természetű, hanem Janus Pannoniusszal végre eljut odáig, hogy maga is adhat valamit Európának.

Az előadó ezzel szemben lényegében két kérdésre redukálja középkori irodalmunk egész problematikáját. Az egyik a folklór és az irodalom viszonya, a másik a latinnyelvű irodalom »jogi helyzetének« tisztázása. Csakhogy az elsőnél teljesen megfelelkezik többek között Katona Lajos és mások úttörő munkásságáról s úgy tesz, mintha ezen a téren még nem történt volna semmi, hanem előlről kellene kezdeni mindent. A második kérdésnél nem veszi figyelembe azt a közismert tényt, hogy latinnyelvű irodalmunk nem egyöntetű valami, hanem egy nyelvében s tartalmában jórészt nemzetfölötti (legenda, vallásos költészet), s egy nyelvében, formájában nemzetfölötti, de tartalmában nemzeti (krónikák, gesták) rétegből tevődik össze, amelyeket tisztán nyelvi alapon bajos közös nevezőre hozni.

Egész irodalomtudományunk helyes elvi, azaz marxi-lenini alapvetése szempontjából döntő fontosságú, hogy minél exaktabb, minél félreérthetlenebb módon tisztázzuk régi irodalmunk latinnyelvűségének s a magyar irodalmi nyelv kialakulásának egymástól elválaszthatatlan kérdését. Az előadó tüzetesen foglalkozik e kérdéssel, de sajnos, nem azzal a körültekintéssel és exaktsággal, amely fontosságánál fogva megilletné.

Itt van mindenekelőtt a latinnyelvűség. Az előadó Sztálinra hivatkozva abból indul ki, hogy a latin nyelv nem osztálynyelv, nem dialektus, nem zsargon, nem is »különtség«, mert »ezek alapvető szókincsüket és nyelvtani szerkezetüket a nemzeti nyelvtől kölcsönzik, a latin pedig önálló nyelv.« Ez igaz, csakhogy az előadó megfelelkezik Sztálinnak arról a tételéről, hogy társadalom nélkül nincsen nyelv. Ha a latin nyelv nem osztály-, nem zsargonnyelv, nem nyelvjárás, nem különködés, hanem önálló nyelv, viszont társadalmon

kívül élő nyelv nem képzelhető, akkor joggal azt kérdezhetnők, van-e olyan társadalom, van-e olyan nép, amelynek össznyelve a latin? Nyilvánvaló, hogy sem ilyen társadalom, sem ilyen nép a középkorban nincs.

Az előadó úgylátszik megfeledezni arról is, hogy a középkorban nem egy, hanem kétfajta latin nyelv van. Mind a kettő a klasszikus latin leszármazottja. Az egyik változatlanul megőrizte nyelvtani szerkezetét, alapszókinccsét, úgy öröklődik nemzedékről nemzedékre, de nem egy társadalom, nem is egy nép, hanem egy kultúrelít, a kevesek nyelve, akik ezen a nyelven írják modern vagy antik tárgyú, de mindenesetre antik példákat és terminológiát követő, prózai és antik metrumú műveiket. Emellett azonban van egy másik, később barbárnak csúfolt vulgáris latin nyelv is. Ez a nyelv teljesen kivetkőzött klasszikus méltóságából s nyelvtani szerkezetében is megváltozott. Szókinccse új jövevényekkel, főleg bibliai és germán elemekkel, barbarizmusokkal bővült. Élő szervezet, fejlődésre képes, új fogalmak, új eszmék hordozója. Befogadó- és kifejezőkészsége nem ismer határt. Lent a nép nyelvével, fönt a kultúrelít klasszikus vagy klasszicisztikus latinságával érintkezik. Magáévá teszi a népköltészet formáit, a rímet, a szemhez forduló metrumot összeegyezteti a fülnek szóló élő ritmussal. A nemzetközi érintkezés és gondolatközlés, az iskolai- és az egyetemi oktatás, az udvari cancelláriák, a közigazgatás, a középkori Summák és az *Aurea-legenda*, az antik és egyúttal modern műveltségű vágáns költők stb. nyelve. Élő nyelv, de nem az egész társadalom, nem az egész nép nyelve, hanem kizáróan azoké, akik értik és beszélik, a klerikusoké és a klerikus műveltségű világiaké.

Ha jól látom, az előadó úgy képzei a dolgot, hogy a humanisták latin nyelve egyszerűen ennek a vulgáris latinnak természetes folytatása. Legalábbis nem tesz különbséget közöttük. Holott — a humanizmus egyik első tette, hogy törvénytől kívül helyezi a középkori latinságot, nyelvtanával és irodalmával együtt s egyedüli normának a klasszikus latinítást ismeri el s ezt akarja elismertetni mindenkivel. De itt sem áll meg, hanem — ami középkori embernek aligha jutott, vagy csak igen kivételes esetekben jutott eszébe, — a maga életét és társadalmát is át akarja alakítani annak a társadalomnak a szellemében, amelyet a klasszikus latin nyelv valamikor kiszolgált. Ennek az a következménye, hogy a humanizmus, amely jóval több ilyen vagy amolyan nyelvi problémánál, legjobb intenciói ellenére idővel el-el-szakad a néptől. Innen van, hogy pl. a humanisták második nemzedékének fejedelme, Erasmus, a maga anyanyelvén soha egyetlen sort sem írt.

A renaissance nagy, felszabadító, népnevelő hatása, amelyről Engels beszél, igazán csak akkor kezdődik, amikor antik példáit és normáit szem előtt tartva, gondolkodásában, tartalmában, nyelvében nemzetivé válik. Olaszországban, Angliában, Franciaországban, Belgiumban s részben Németországban ez a döntő lépés a nemzeti irodalmak fejlődését követve, hamarosan bekövetkezik s megteremti a nemzeti klasszicizmusok kialakulásának feltételeit. Nálunk viszont ez a lépés csak nagysokára következik be. A kérdés tisztázása kutatásunk jövő feladatai közé tartozik. Még csak annyit, hogy mi Janus Pannoniusban látjuk a latinnyelvű magyar humanizmus, Mátyásban pedig az Engels értelmében vett átfogó renaissance-mozgalom legszebb, legnagyobb kulminációs pontját.

Ezzel a kérdéssel nem foglalkozom tovább, mert nem akarok elébe vágni a nálam illetékesebb szakemberek megjegyzéseinek, viszont foglalkoznom kell a latinnyelvűség későbbi irodalmi funkciójával, mert ezt sem látom reális jelentőségéhez képest megvilágítva. Lényegében egyetértek az előadónak azzal

a megállapításával, hogy »a XVI. századtól kezdve a latin nyelvű költői alkotásokat már irodalmunk periférikus jelenségeinek kell tekintenünk, de a tudomány terén még változatlanul a latin nyelv marad egy ideig az uralkodó stb.« Viszont eltorzítja a valóságot, nem exakt és nem helytálló, ha így folytatja »Ettől (t. i. Zrinyi és Apáczai után) kezdve vesztí el fokozatosan a latin nyelv, mint a magyarországi tudományos nyelv is értelmét és funkcióját és válik a XVIII. század végére egyes, a néptől idegen rétegek különcködésévé vagy az egyházi reakció fegyverévé.« Mindez csak félig igaz s nem úgy igaz, ahogyan az előadó látja vagy hiszi. Először is a magyar tudományosság, történetírás, filozófia, irodalomtörténetírás, esztétika nyelve stb. részben a XVIII. századon túl is megmarad latinnak; másodsor, ez a latin nyelv magában véve sem nem haladó, sem nem reakciós, hanem egyaránt kiszolgálja nemcsak az egész meghosszabbított magyar középkort, tehát az egész egyházi és világi-feudális reakciót, hanem e reakció leghevesebb nemesi vagy polgári ellenzékét is, így pl. Martinovicsékat, akik közül éppen a legjelentékenyebbek és legaktívabbak latinul írják röpirataikat, vagy azt a Belnay György Alajost, aki a rendi országgyűlésen latinul ünnepli a francia forradalmat s száll sikra a jobbagysáért, mint a magyar haza igazi fenntartójáért, vagy azt a Berzeviczy Gergelyt, aki — s itt Révai Józsefet idézem — »korának gazdasági dolgokban leghaladóbb gondolkodója,« igaz viszont, hogy ugyanakkor nem akar tudni a magyar nyelv jogaiért folytatott harcokról és soha magyarul nem írt. Vagy a reakció fogalma alá esik-e, ha Rákóczi Ferenc latinul írja konfesszióit, ugyanakkor, amikor Mikes magyarul írja leveleskönyvét? Azt hiszem, hogy ezt nem annyira reakciónak, mint inkább anakronizmusnak kellene nevezni, amely híven tükrözi a magyar fejlődés anakronisztikus jellegét. Viszont egészen másképpen értelemezendő, ha a politikus, filozófus, történetíró, nyelvtudós Európa közvéleményéhez fordulva a XVII. században latinul írja műveit, pl. Bacon a *Novum Organumot*, Milton az angol forradalom apológiáját, s az sem reakció, hanem merő anakronizmus, ha Révai Miklós a XIX. század elején vagy Schedius Lajos a *Zalán Futásá*-nak időpontjában tudományos műveiben még mindig ragaszkodik a latin nyelvhez. A probléma tehát nem olyan egyszerű s nem oldható meg olyan egyszerűen, ahogyan az előadó képzele. — Végül: ha a nemesség és a polgárság egy része ugyancsak a XIX. század első évtizedeiben még mindig a vulgáris latin nyelvet használja, ez lehet reakció, lehet anakronizmus, de semmiesetre sem a szó Sztálini értelmében vett »különcködés«, ahogyan az előadó gondolja. Különcködés, amikor a »királyi udvarban és a grófságokban élő angol hűbérurak jelentéktelen felső rétege francia nyelven beszél.« Viszont a vulgáris latin a XIX. század elején még mindig az államapparátus hivatalos nyelve, s akik beszélnek, csak hivatalos funkciójuk közben, beiktatások alkalmával, országgyűlésen, megyegyűlésen stb. élnek vele, de magánérintkezésben, baráti körben aligha; a legjobb esetben latin szavakkal és frázisokkal keverik a beszélt magyar nyelvet, az egész nép által használt nyelvet.

Az előadó röviden és nem megfelelő exaktsággal vázolja azt a folyamatot, amelynek eredménye a magyar nyelvű irodalom. Mindenekelőtt nem domborítja ki eléggé a középkori szakasznak kezdeményező szerepét. Arról is megfeledkezik, hogy a magyar nyelvűség nem elszigetelt, elvont irodalmi probléma, hanem szorosan összefügg a termelési és a társadalmi viszonyok alakulásával, hogy olyan engedmény, amelyet az egyház kénytelen tenni a magyar nép új szükségleteinek, hogy a magyar nyelv irodalmi érvényesítéséért folytatott harc most már mindvégig meg fogja tartani haladó nemzeti, politikai jellegét,

hogy a magyar nyelv első tudatos irodalmasítói előbb az egyházi-vulgáris, aztán a humanista latinnal versenyezve, de egy belső fejlődés során jutnak el a magyar nyelv „felfedezéséig“, egy új nyelvi biztonságérzethez, hogy Sylvester is latin nyelvtant írva grammatizálja a beszélt élő magyar nyelvet. Azt is meg kell állapítani, hogy a folyamat nem benne, nem is Pesti Gáborban, hanem a plebejus Heltai Gáspárban s abban a Bornemisza Péterben kulminál, aki *Magyar Elektra*-jának utószavában végre nyugodtan kijelentheti, hogy nyelvünk irodalmi nyelvvé lett. E folyamat másik kulminációs pontja Bornemisza tanítványa, Balassi Bálint, aki csakhamar lírájával igazolja mesterének megállapítását. (Ezekkel a kérdésekkel foglalkozom »*A magyar nyelv felfedezése*« c. 1933-ban megjelent könyvemben, amelynek idealista szempontjait elvetem, de úgy látom, hogy filológiai eredményeit a legújabb kutatás is igazolja. Az előadó is felhasználja őket, de torzított formában.)

Problémakörünkbe tartozik a magyar irodalom elvilágiasodásának kérdése is. Az előadó egyáltalán nem foglalkozik vele, pedig jelentősége semmivel sem kisebb a magyarnyelvűség kérdésénél, hiszen elejétől kezdve elválaszthatatlan a társadalmi lét és tudat, az ember és a valóság viszonyában beálló változásoktól. Tisztázása elsőrendű feladatunk, már csak azért is, mert a felszabadulás előtti irodalom állandóan napirenden tartotta, de rendszerint helytelenül értelmezte, amikor az elvilágiasodást egynek vette a nemzeti nyelvűséggel, hogy azt hitte: az elvilágiasodás kimerül abban, hogy az író nemzeti nyelven ír, bibliát fordít, világi tárgyat választ, holott mindez csak tünete, egyik, igaz, fontos feltétele és megnyilatkozása az elvilágiasodásnak. Elsődleges feltétele ezzel szemben a kapitalizálódás, a tőkefelhalmozás, a természettudományok új eredményei, a technika és a természet meginduló átalakítása stb., aminek az a következménye, hogy az ember elkezd világi kategóriákban gondolkodni, hogy tudatából kezdenek kiszorulni a dogma és a teológia, az olyan képzetek, mint a túlvilág, ördög, pokol, aszkézis, hogy tudata egyre hívebben tükrözi a valóságot, hogy mer isten nélkül, sőt isten ellenére örülni az életnek. Ez is bonyolult folyamat, amelynek nyitánya néhány középkori világi szörványunk, első diadalmas szakasza a renaissance, Balassi Bálint. A nyelv minden társadalmat, minden osztályt kiszolgál, az írón áll, hogy vallásos, vagy profán célok szolgálatába állítsa-e? Az irodalom elvilágiasodása eszerint csak akkor válik teljessé, ha formájában nemzetivé, tartalmában pedig világivá lett. Csak, ha ismerjük irodalmunk kialakulásának társadalmi alapjait, a fejlődését előmozdító vagy gátló, a társadalmi lét és tudat természetes viszonyát zavaró okokat, csak ha tudjuk, milyen nehezen s lassan szabadulnak meg jelentékenyebb világi íróink is a teológia gyámságától és kényszerképzetektől, adhatunk választ arra a kérdésre, miért nincs a középkorban nemzeti nyelvű líránk és epikánk, honnan van az, hogy már mélyen a XVI. században járunk, amikor nemzeti nyelvű irodalmunk egyrésze még mindig nem szakadt el a középkortól, vagy, hogy tizenhetedik századi íróink nagy része is még mindig a XVI. század kategóriáiban gondolkodik, hogy miért marad Balassi elszigetelt jelenség, miért nincs megfelelő folytatása a XVI. század világi prózájának, miért nincsen igazi világi drámánk, novellánk stb.

Az elvilágiasodás nemzeti és európai probléma, egy síkban halad az európai ember nagy szabadságharcával, amelyet felvilágosodás néven ismerünk. A magyar nép haladó irodalma is kezdettől fogva érdekelve van benne.

De ezzel még nem merítettük ki a kérdés minden fontos vonatkozását.

Ha irodalmunkra vonatkoztatjuk Engels felismerését, amely szerint minden régi forradalmi, politikai, társadalmi doktrina, vagy mozgalom szükség-szerűen teológiailag álcázta magát, — hiszen másképpen nem is tudott volna érvényesülni, — lévén a teológia a középkor uralkodó ideológiája, azonnal megért-jük, miért kellett a reformációnak világi vonatkozásban is forradalmi, átalakító erővel hatnia, miért hozhatta mozgásba a legszélesebb tömegeket. Mert elébe ment a tömegek szükségleteinek, mert mint lényegében a kapitalizálódó polgár-ság ideológiája, tevékenyen vesz-részt a régi feudális alap- és felépítmény szét-rombolásában és az új alap- és felépítmény kialakításában. Enélkül a felismerés nélkül aligha lehetne megérteni a reformációt, mint nagy, átfogó erejű moz-galmat, és a reformáció irodalmát, mint a mozgalom tükröződését.

Éppen ezért helyesnek tartom, hogy az előadó majdnem tanulmányszerű részletességgel és terjedelemben foglalkozik a reformáció irodalmával, hogy egyre újból és újból hangsúlyozza a reformáció népi, nemzeti haladó jellegét s teszi mindezt Engelst követve. Kár, hogy félúton megáll s nem elég követ-kezetes Engels követésében, hogy éppen ezért nem látja, nem láthatja dialek-tikusan a mozgalmat, ellentmondásaival és korlátaival együtt.

A magyar kódexirodalom is, a humanizmus irodalma is nemzeti célok szolgálatában áll. Ott a teológiai műveltség s nemzeti nyelven való írni és olvasnitudás, itt a klasszikus iskolázottság, a klasszikus latinság ismerete a döntő mozzanat, amely egyúttal a közönség összetételét is meghatározza. A refor-máció gyökeresen megváltoztatja ezt a kétféleséget. A reformáció korának iro-dalma célját tekintve gyakorlati, formájában nemzeti, tartalmában jórészt vallásos jellegű irodalom: tanítani és nevelni akar. Demokratizálja az író-t és olvasót. Az írni- és olvasnitudás most már nem egy osztály, egyes rétegek kivált-sága, hanem egyenesen kötelesség. Ha ez az irodalom a feudális urak, vagy Bécs ellen izgat és lázít, ha a török elleni harcra lelkesít, ezt is az isten nevében teszi. Innen közömbössége, ellenérzése, vagy egyenesen ellenséges magatartása min-dennel szemben, ami világi szépség, művészet és művészi forma, profán érzés, szerelem. Itt aztán alig van különbség katolikus és protestáns, ortodoxok vagy eretnekek és szekták között. Valamennyien azonos érvekkel, azonos tekin-télyekre, Szent Pálra, az egyházatyákra, Szent Ágostonra vagy Platonra hivat-kozva harcolnak a világi érzület lírája, a regény, a színház és a dráma erkölcs-telen, minden felesleges illuzionizmusa ellen. Legjobban Luther példája mutatja, hogy a művészet csak eszköz egy vallás-pedagógiai cél érdekében. Ezért a valóságos helyzet teljes félreismeréséből származik az előadónak követ-kező megállapítása: »Irodalmunk fejletlenségéből következik, hogy régi íróink, pl. a reformációnak legtöbb írója nemcsak a művészet eszközeivel igyekeznek hatni. Nem bíznak még művészetük erejében és hatásosságában és ezért meséi-ket, históriás énekeiket megmagyarázzák, levonják a tanulságot...« Szó sincs róla: irodalmunk fejletlenségéből nem következik más, csak a művészi forma fejletlensége, minden egyéb a reformáció természetes velejárója és követke-zménye. Vagy: nincs irodalom, amely olyan mélyen merítene a népi hagyomá-nyokból, mint a reformáció irodalma, amelynek nyelve olyan mértékben azonos volna a nép beszélt nyelvével, mint a reformáció nyelve. Ami érthető, hiszen művelői jórészt parasztszármazásúak, plebejusok, kispolgárok és velük rokonszenvező kismesek. Viszont nem igen ismerünk irodalmat, amelynek éppen legjelentékenyebb képviselői a hit és lelki üdvösség szempontjából olyan károsnak tartanak a nép költészetét, a virágéneket, mint a reformáció írói. Nem hivatkozom a reakciós Melius Péter-típusra. Példának elég a humanista

műveltségű, reprezentatív Sylvester. Milyen élesen vonja meg a határt az arany és a ganéj, azaz a virágének tartalma és népies nyelve, a beszédnek nemesen való szerzése között, hiszen elismerése csak ez utóbbinak szól. Vagy itt van Magyar István gallus katonája, akinek egyik főbűne, hogy virágéneket fú, vagy a kor legátfogóbb, legnépiesebb írója, Bornemisza, aki csupa óvatosság, mihelyt világi dolgokról van szó. De azt hiszem, felesleges folytatnom az amúgyis végeérhetetlen névsort.

A legnagyobb ellentmondás — ez persze inkább Németországra vonatkozik, — a reformáció kezdeti, forradalmi programja és későbbi reakciós gyakorlata között ott van, hogy amikor a szekták, parasztok és plebejusok meg akarják valósítani e program legradikálisabb pontjait: a papnélküli »láthatatlan« egyházat, a keresztény ember igazi szabadságát, a magántulajdon megszüntetését, a protestáns egyház mindenütt szembefordul velük s a legszívesebben megnyúztatná és kerékbetöretné valamennyiüket. Az előadó mindezt nem látja, mint ahogy azt sem látja, hogyan válik a fejlődést előmozdító, az anyagi és szellemi termelés erőit mozgósító reformáció a fejlődést megakasztó ellenerővé. Aki mindezt nem látja, az nem érti meg, miért maradtak Balassi »fajtalan« versei századokig kéziratban s miért nem jelenhetett meg — Zrinyi *Idilliumait* kivéve — a XVIII. századig magyar nyelvű szerelmes vers nyomtatásban.

Mármost azt kérdezhetné valaki, hogyan hozható összhangba a reformáció legbensőbb intencióival az a tény, hogy ez a kor ajándékozta meg irodalmunkat olyan világi remekkel, amelyen az *Árgirus*, a *Magyar Elektra* vagy Balassi lírája, olyan világi alkotásokkal, amelyen a *Toldi*, a *Szilágyi és Hajmási a Telamon*, a *Bankó lánya*, a *János pap országa*, a *Vitéz Franciskó* stb., hogy ez a kor recipiálja első ízben magyar nyelven Ponciánust, Aesopust, Vergiliust, Ovidiust, Lukianust, Senecát, Horatiust, Epiktetost, a Trója-mondát, a Sándor-regényt, Heliodorust, Enea Silviót, a *Gesta Romanorum* néhány darabját, Erasmust, — egyszóval lényegében mindazt, ami ebben az időben kicsinyben a világirodalmat jelenti és ami Janus Pannonius óta most másodízben igazolja a magyar nép alkotóerejét Európa előtt. Valóságos »külön« magyar renaissance ez. Sajnálatos, hogy az előadó még csak nem is érinti ezt az alapvetően fontosságú kérdést, mint ahogyan nem érinti a magyar dráma kezdeteinek, kialakulásának kérdését sem. Külön hiányossága a referátumnak, hogy nem foglal állást széphistória- és szépprózakutatásunk eddigi módszerével szemben, amely jórészt forráskutatás volt s teljesen elhanyagolta a formai-művészi szempontokat, s így természetesen nem jelölheti ki a kutatás új szempontjait és céljait sem, s hogy mellőzi a kornak egy ideológiailag s megbecsülhetetlen kezdeményezését, a magyar nyelvű történeti prózát.

Végül itt van Balassi. Ő az egyetlen, aki legalább ideiglenesen feloldja magában a humanizmus és reformáció, a világi és vallási érzület, a lét és tudat ellentmondásait, de — persze — feudális korlátain belül, az egyetlen, aki egy egész világgal, egy egész kor rideg erkölcsstanával szembenállva mer nemcsak szerelmes lenni, hanem szerelmes verseket is írni s megteremteni, mégpedig egy századra szóló érvénnyel, a magyar nyelvű világi és személyi jellegű vallásos líra terminológiáját, legszerencsésebb pillanataiban egy új, ismeretlen dallammal gazdagítva az európai költészetet. Emberi és költői bukása ott kezdődik, amikor át-töri osztályai korlátait, ezzel elveszti lába alatt a talajt, megpróbál hamis tudattal élni és katolizál.

Örömmel, de némi meglepetéssel hallottuk az előadásból, hogy régi irodalmunk Szkhárosi Horvát András személyében »egy új művészi nagysággal« gazdagodott, akit a mai naptól kezdve úgy kell tekintenünk, mint aki — az előadó szavait idézem — »Zrinyi, Balassi, Janus Pannonius után... a régi századok legjelentősebb költője«... sőt, ha Janust nem tekintjük, az első, »aki a magyar költészetben komoly művészi színvonalú lírát teremtett.« Szkhárosi Horvát András az előadó érvei alapján valóban rászolgál arra, hogy emeljük a rangját (mellesleg: ezt már Szilády Áron is megtette) — de ez a rangemelés a legjobb esetben a bátor, harcias, meggyőződéses hazafias embernek és protestánsnak szólhat, de semmiesetre sem a művésznek, mert az ilyen rangemelés éppen az előadó érvei alapján téves, megokolatlan. Attól, hogy Szkhárosi mindvégig a teológia, a biblicizmus kategóriáiban érez és gondolkodik, még lehetne költő, sőt nagy költő is. Még osztályának korlátai között is. Szélesen áradó, hömpölygő, helyesebben: parttalan, mértéket nem ismerő nyelv, helyesebben: szavak, néha meglepő képek és hasonlatok, egymás mellé rakva, — igen, de hol itt a művészi forma, mely úgy nőne ki, úgy kristályosodnék ki ebből az áradatból, hogy rendet is teremtsen benne, s hol az a lírai én, amely pl. a Balassi esetében legfontosabb, legcselekvőbb tényezője a valóság művészi tükröződésének? S hol van az az emberi nagyság, az a politikai, ideológiai látóköri, amely minden művészi nagyság alapja, s amely aligha mutatható ki Szkhárosi műveiben. Kár, hogy az előadó teljesen megfélemedkezett Sztálin elvtárs tanításáról, hogy a történelmet nem szabad sem megszépíteni, sem rosszabbá tenni, mint amilyen. — Kénytelen voltam idehozni a Szkhárosi problémát, mert itt nem arról a részletkérdésről van szó, vajjon Szkhárosi Horvát rászolgál-e a rangemelésre vagy sem, hanem többről, jóval többről: egész régi és régebbi irodalmunkhoz való viszonyunk egyetlen helyes értelmezéséről, arról a mértékről, melyet régi és régebbi irodalmunk jelenségeivel szemben alkalmaznunk kell. S hogy mennyire szükségünk van erre a mértékre, mutatja az a tény, hogy a Szkhárosi-eset nem áll egyedül.

A távlattévedésnek s a mértéktévesztésnek egy másfajta példáját adja a referátum, amikor helyesen értékeli Bornemisza harcát a feudalizmus ellen, de ugyanakkor elköveti azt a hibát, hogy értékelését kizáróan az *Ördögi kísérletek* c. művére alkalmazza, amely valóban a kor »egyik legérdekesebb, legizgalmasabb alkotása«, viszont nem beszél Bornemisza egyéb »aktív« műveiről, a lírájáról vagy a *Magyar Elektráról*, amelyről érthetetlen módon ezúttal is megfélemedkezik s ezáltal teljesen leszűkíti ennek az antik és humanista iskolázottságú s nagylátókörű embernek és írónak a jelentőségét. Pedig pontosan ebbe az összefüggésbe kívánkozik az *Elektra* utószava, amelyből nemcsak az derül ki, hogy Bornemisza tudatos író, hanem az is, hogy egyik első képviselője annak a forradalmi jellegű antik-renaissance-eredetű államjogi felfogásnak, amely megengedi, hogy az alattvaló a fegyveres megtorlás és ellenállás eszközeihez folyamodjék az isteni és emberi törvényeket, a lelkiismeret szabadságát megcsúfoló zsarnokkal szemben. Emellett tartozunk a történeti igazságnak azzal a megállapítással, hogy Bornemisza sem lépi át kora ideológiai korlátait, sőt féllábbal még mindig a középkorban áll, hite a babonában, a varázslásban, az ördögben van olyan feltétlen és rendíthetetlen, mint teszem, nem a Temesvári Pelbárté, hanem a Lutheré vagy a Kálviné. S mennyivel élesebb világításba helyezné Bornemisza küzdelmeit, ha az előadó nem vonatkoztatná el őket Bornemisza életétől, osztályától, társadalmi alapjaitól, hanem rámutatná arra, hogy birtoka, vagyona, jobbágysai, szolgálói, diákjai, nyomdájai és nyomdászai voltak.

Már eddig is láttuk, de csak most látjuk igazán, micsoda következményekkel jár, hogy az előadó sehohsem foglalkozik a periodizáció fontos kérdésével. Tekintve, hogy nem látjuk, hogyan készíti elő a reformáció kora a következő korszakot, hogyan módosulnak, vagy éleződnek ki a régi ellentmondások, érthető, hogy ez a korszak sem kerülhet kellő megvilágításba, hogy a referátum kijelöli ugyan a legfontosabb súlyponti kérdéseket (Pázmányt, Zrinyit, Gyöngyösit, s majdnem mentegetődzve Mikest), de még csak nem is sejteti, hány fontos elvi probléma vár még megoldásra, s csak a kuruc költészetnél utal a kutatás legsürgősebb új feladataira. Az előadó következetes marad magához abban, hogy most sem hajlandó dialektikusan látni és értelmezni az irodalom fejlődés-menetét, hogy az irodalmi-szellemi életet alakító, befolyásoló tényezők közül úgyszólván teljesen kirekeszti a katolikus reakció, az ellenreformáció ideológiáját, de ki az olyan haladó eszméket is, amilyen a cartezianizmus vagy a sztoikus békemozgalom. Nem beszél a protestáns felekezetek, főleg a kálvinizmus egyre jobban megmerevedő belterjes dogmatizmusáról, amely szigorú ellenőrzés alatt tartja az írók és olvasók köz- és magánéletét s ha módjában állna, a legszivesebben egyetlen istentiszteletté, exhortációvá, lelkiismeretvizsgálattá alakítaná át az egész irodalmat s a világi művészetnek még az emlékét is kiirtaná. A »hivatalos« magyar nyelvű irodalom meg költészet csak most válik igazán egyforma, fenntartást nem ismerő, épületes-vallásos gyakorlati jellegű szolgálattá. Ehhez járul még a következő: Tudvalevő, hogy a világi jellegű művészetnek és költészetnek a nyugati katolikus és protestáns országokban is megvan a maga engesztelhetetlen reakciós, klerikális ellenzéke, csakhogy hagyományaik ott jóval elevenebbek, régebbiek, semhogy el letne némitáni őket, ezenkívül pedig támogatják őket a humanizmus, a királyi, fejedelmi udvarok, a világi kultúrájú főnemesség s legmegértőbb közönségük, az újkapitalista városi polgárság. Ezzel szemben mi a helyzet nálunk? Egyetlen világi, nemzeti nyelvű udvarunk az erdélyi. Van ugyan egy világi kultúrájú és érdekeltsgű nemességünk is, de hatósugara alig terjed tovább egy osztály körén és határain. Viszont a magyar városi polgárság kapitalizálódása és elvilágiasodása csak most van folyamatban. Innen van, hogy világi hagyományaink megőrzésének, ápolásának gondja a második nemzetre, a népre hárul. Önálló rétegeként csatlakozik hozzá egy osztályon, társadalmon kívül élő költőfajta, a régi vágások utódai, akikben a XVII. század kéziratos énekgyűjteményeinek szerzői keresendők. — Ez a helyzet sokmindent megmagyaráz, amit mind- eddig nem tudtunk kellőképpen megmagyarázni: azt, hogy nincs igazi világi drámánk, novellánk, hogy a világi jellegű költészet ki van rekeszve a „hivatalos“ irodalomból s csak laza kapcsolatot tart az európai fejlődéssel, hogy a széphistóriák virágzó életének úgyszólván vége s hogy néhány kísérlet után sorra ponyvára kerülnek, hogy régi szépprózánk levegő hijján elsorvad, terminológiája nem fejlődik, hogy művelői teljesen elvesztik időérzéküket: antik, középkori vagy középkorvégi munkákat fordítanak vagy dolgoznak át (pl. *Aesopust*, a *Fortunátust*, a *Szép Mageloná-t*, a *Trójai háború-t*, a *Nagy Sándor-regényt*, a *Gesta Romanorumot* stb.), ami újabb adalék a kor anakronisztikus jellegéhez. Ez az anakronisztikus jelleg tükröződik még egy Apáczai Csere János életében és működésében is. *Magyar Enciklopédia*-ja valósággal világi hadjárat. Bacon programjának (a tudás hatalom) magyar változata: mindent tudni hatalom. Elvilágiasítja s ezzel megdönti a biblicizmus s a latin nyelv kizárólagos terminológiai illetékességének a dogmáját. Ő az első magyar író, akinek jellemét a cartezianizmus segít megformálni. A maga külön útját járva szükségképpen

el kell jutnia a kultúra s vele együtt a tudomány és tanítás magyar problémáinak felismeréséhez. De még ő is csak egy szűkebb tárgyi-fogalmi körben élhet a kínálkozó forradalmi eséllyel s csak erkölcsi vonatkozásban vállalhatja következetesen a cartezianizmus elveit egyébként pedig természettudományi gondolkozásában még sok a régi, idejét mult elem, s mind ő, mind rokongondolkozású társai mereven elzárkóznak minden elől, ami profán irodalom. Ezután szinte várható, hogy a világjáró magyar diákok hazajövet úgy lépik át a határt, mintha sohasem éltek volna Európa kultúrközpontjaiban s még csak véletlenül sem írják le modern európai költők, pl. Ariosto, Tasso, ünnepekt kortársaik, egy Calderon, egy Lope de Vega, egy Milton, a francia klasszikusok nevét, akikről legalább is tudniuk kellett. A klerikális ortodoxia és a reakció érteti meg azt a különös kétlakiságot, hogy Apáczait kivéve a magyar teológusok jórésze csak addig forradalmár, carteziánus, amíg bennük él pl. a németalföldi városok varázsa és lendülete. Odahaza vagy elhallgatnak, vagy néma eretnekeké és carteziánusokká válnak vagy, ha magyarul írnak és prédikálnak, sokszor alig különböznek ortodox vagy puritánus kortársaiktól.

Ezért olyan kivételes jelenség pl. a század első felében élő Rímay, akinek Balassi-apológiája a profán költészet első magyar apológiájává mélyül, vagy Szenczi Molnár Albert, akinek magyar nyelvű életművéből ugyan hiányzik a profán elem, aki azonban latin nyelvű műveiben európai, magyarul írt műveiben magyar közönséghez fordul s önmagát, működését mindvégig a haladó Európa és a magyar nép egységében látja. Vagy itt van a kor legnagyobb jelensége, Zrínyi. Az egyetlen, aki példaképe, Mátyás óta, világirodalmi és világpolitikai kategóriákban gondolkodik. Milont kivéve s Dante óta most történik talán első ízben, hogy az időszerű nemzeti politika inspiráló és formáló erővel avatkozik bele egy nagy költő életművébe. Rangjánál és világi kultúrájánál fogva ebben a korban csak Zrínyi vállalhatja azt a kockázatot, hogy eposzával, vallásos verseivel együtt udvarló szerelmi líráját is kiadja. Csakhogy mind az idilliumok, mind az eposz merész koncepciójának befogadására egy egészen másfajta profán irodalmi közvéleményre, egy egészen másfajta, fejlettebb irodalmi felkészültségre lett volna szükség, mint amilyennel a XVII. század rendelkezett. Jórészt innen elszigeteltsége és visszhangtalansága. Viszont egészen más a visszhangja a politikus Zrínyinek, s nem véletlen, hogy legnagyobb prózai művét, a *Török Ájium*-ot éppen Rákóczi Ferenc tábornoka, Forgách Simon adja ki 1705-ben.

Zrínyi a világi, nemzeti arcvonal legnagyobb erőssége, de Zrínyi mellett a kisebb Gyöngyösinék is megvan a maga történeti küldetése. Mindenekelőtt közönségnevelő szerepe s a költői terminológia elvilágiasítása révén. Feudális intenciói ellenére a haladás ügyét szolgálja. Ügyszólván egymaga segít világi olvasóvá átnevelni a »kegyes« olvasót, akinek tudatában a bibliával s nap-tár-toldalékkal kezdődik s a *Hármas História*-val, a *Nyúl éneké*-vel végződik az irodalom. Ő vezeti be, mégpedig magyar nyelven egy olyan világba, ahol dogmatikus viták, lelki üdvösség helyett a földi üdvösség, a hír, a szerelem, a barátság, a házasság körül forog minden, ahol az államrezon, a nagypolitika, az országos háború kénytelen megosztani helyét és szerepét kalanddal, idillel, udvarlással, magánjellegű élettel, a kegyesség, a biblia, a pszaltérium pedig az »Ars amandi« és a szerelmi grották gyönyörűségével. Majdnem azt mondhatnók: Gyöngyösi ezen a ponton pótolja a hiányzó világi regényt. Az ő országos hírével és népszerűségével, amelynek hordozója a köznemesség, a Dugonicsok és Gvadányiak Gyöngyösi-kultuszával indul meg az a folyamat, amely a magyar írók

erkölcsi és társadalmi rangemeléséhez vezet. Ha nincs Gyöngyösi és iskolája, akkor a következő irónemzedéknek még nagyobb munkájába került volna megtörni a klerikális-teológiai ellenállást. Látnivaló: van itt időszerű probléma és feladat bőven azokonkívül is, amelyekkel a referátum foglalkozik. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy végre meg is tudjuk oldani őket. Itt van többek között az erasmista Magyarai, akit évekkel ezelőtt megpróbáltam kiemelni régi provinciális helyzetéből és elszigeteltségéből. De a jobágyivadék Szcenzi Molnár Albert is rászolgált arra, hogy újra kijelöljük történeti helyét, annál is inkább, mert jóval szélesebb felületen érintkezik a harmincéves háború előtti haladó Európa tudományos életével, mint Apáczait kivéve bármelyik magyar kortársa, mert önmagát, munkásságát mindig a magyar nép szolgálataiba állítja.

Diszciplinánk régi mulasztása, hogy, ha eltekintünk Zrinyitől és Gyöngyösitől, a XV. század irodalmát egyre inkább kiszolgáltatta a reakciós politikai történetírásnak, de főként s egyre újból a katolikus ideológia képviselőinek, maga pedig a legjobb esetben szövegkiadásra, forráskutatásra, verstanra és stíluselmzésre szorítkozott. Így történhetett meg aztán, hogy kutatóink kezén teljesen elsikkadtak haladó hagyományaink és a művészi forma kérdései, ami a legkirivóbban a deákos népies líra és a kuruc költészet esetében mutatkozott meg. Így történhetett meg, hogy van egy teológus, egy sztoikus Pázmányunk, de nincsen igazi képünk a reakciós politikusról és íróról, s arra sem mutatott rá senki, hogy a teológus Pázmány mennyire elnyomja az író, hogy ugyanakkor, amikor két kézzel merít a nép szó- és szóláskincséből, a végletekig viszi a magyar próza teológizálását s tekintélyével egyik akadályává annak, hogy prózánk egészséges, haladó, világi irányban fejlődjék tovább. (Jellemző, hogy Zrinyi, aki pedig tanítványa Pázmánynak, prózájában nem őt, hanem a magyar humanista próza hagyományát, azaz Magyarai Istvánt folytatja, akiben több a világi elem, kevesebb a teológiai megterhelés, mint Pázmányban).

Csak régebbi kutatásunk egyoldalú tájékozottságának és ideológiai elfogultságának tulajdonítható, hogy nem vette észre, vagy nem volt hajlandó észrevenni a kor legendáiban, példáiban, prédikációiban meghúzódó gazdag folklórananyagot és teljesen értetlenül állt szemben a kegyes és spirituális, misztikus és allegorikus külsőségek kibontakozó új reális, népies prózával, amelynek talán legérdekesebb emléke a magyar *Patricius* (megj. 1655. körül).¹

Végül: azt hiszem eljött az ideje annak, hogy tiszta helyzetet teremtsünk a stílus kategóriák alkalmazása és értelmezése körül. Itt elsősorban a barokkra gondolok. Az előadó nem foglalkozik vele. Nyilván kényes problémának tartja. Már csak azért sem lett volna szabad mellőznie. Mert a fasiszta eredetű és célzatú barokkjárvány, amely annyi polgári kutatót megfertőzött, megszűnt ugyan, de az emberek tudatában, sőt néha jegyzetekben, előadásokban is még mindig felfedezhetők a nyomai. (Félreértések elkerülése végett: itt nem a barokkról, mint művészettörténeti stílusfogalomról, hanem irodalomtörténeti alkalmazásáról van szó).

KARDOS TIBOR:

Az első elénk szegeződő kérdés az elhangzott előadás hallatán: van-e különbség kötelesség dolgában azok között, akik már régen végeznek kutatómunkát a régi magyar irodalom területén, vagy akik nemrég kezdtek csak hozzá?

¹Sajnos, itt kénytelen vagyok megint a magam kutatásaira hivatkozni: *Az ismeretlen XVII. század*, 1933; *A mese felfedezése és a magyar mese*, stb. 1940. *Fenékkel felfordult világ*, 1941. *János pap országa*, 1943. stb.

Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ha van különbség, az csak abban állhat, hogy a szak régi munkásainak nagyobb a felelősségük és több a kötelességük. És pedig két értelemben is: fel kell használniuk ismereteiket és gyakorlatukat, melyeket évtizedek során szereztek nem csupán arra, hogy dolgozzanak, de arra is, hogy tapasztalataikat bocsássák a szak fiatal munkásai rendelkezésére.

Az irodalomtörténészek idősebb nemzedékének ezen felül szakadatlanul harcot kell folytatnia az idealista gondolkodásmód beidegződött maradványai-val szemben. Mindannyian tapasztaljuk, hogy minél mélyebbre hatolunk a marxizmus-leninizmus elméletébe, annál hatalmasabbnak érezzük a fordulatot, mely végbe ment bennünk, annál távolabbianak korábbi munkánkat. Ebben a korábbi korszakban, ha el is jutottunk helyes eredményekhez, melyeknek elvi jelentőségük volt, azok egy ponton megszakadtak, vagy tévedésekkel keveredtek, vagy rossz keretbe illeszkedtek bele. Mai fejlődésünk szemszögéből nézve sikerülhettek egyes munkáink, de fejlődésünk maga lassú volt, ha nem reménytelen.

Ha választ kellene adnunk arra a kérdésre, hogy mi az a legtöbb, amit a felszabadulás irodalomtudósainknak hozott, elsősorban azt kellene mondanunk, hogy az a távlat, melyet a marxizmus-leninizmus elmélete nyitott. Az egymásnak ellentmondó jelenségek, a történelem látszólagos értelmetlenségei, a felmérhetetlennek látszó anyag általa vált egységgé, áttekinthetővé, felmérhetővé, megmagyarázhatatlan jelenségek világosakká. Eddig néma emlékek megszólalnak és régi irodalmunk minden szépsége új színekben tündöklök. Egészen rendkívüli mértékben adnak bátorítást, fednek fel problémákat Sztálin elvtárs korszakalkotó nyelvtudományi cikkei és nyomukban a Szovjetunióban lezajlott irodalomtörténeti vita.

Ennek ellenére a most elhangzott jelentést számos — különben fontos — kérdése mellől hiányoztak azok az elvi kérdések, melyek a szovjet irodalomtörténeti vita tanulságain alapulnak és amelyek a régi magyar irodalmat különösképpen összekötik a mával.

Általában véve egyet kell értenünk az előadóval abban a tekintetben, hogy a marxizmus-leninizmus elméletét nem alkalmaztuk kellőképpen. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság régi magyar munkaközössége nem fordított kellő gondot a szovjet eredmények megvitatására, az egyes kutatók, nem mélyedtek el kellőképpen a marxizmus klasszikusaiba. Ez az oka annak, hogy csak vonatottan készítik dolgozataikat. Már pedig a marxizmus-leninizmus elmélete elsajátításának igazi erőpróbája a gyakorlat.

Az adott helyzetben a kollektív megvitatás, tehát a munkaközösségi viták voltak az egyedül lehetséges útja a problémák tisztázásának, a fejlődésnek. Éppen ezért a munkaközösség vitáinak megszüntetése 1951. márciusában, megfosztotta a kutatókat az ideológiai fejlődés egyik hatékony és a problémák kibontásának legfontosabb eszközétől. Az Irodalomtörténeti Társaság plenáris ülésén elhangzó viták ezt semmiképpen nem pótolják, mert nem műhelyviták, hangsúlyuk a népszerűsítésen van. Ezeken a plenáris vitákon meg lehet tárgyalni egy már megérett kérdést, de kiérlelni nem. Alig hihető, hogy bárki azt hinné, hogy evvel addig kell várni, amíg megszervezik az Irodalomtudományi Intézetet. De az elmélet lebecsülésének, a Párt irányelvei meg nem szívlelésének kell tartanunk másrésről a Szépirodalmi Kiadó álláspontját a régi magyar irodalom egyes nagy alakjaival szemben és annak kell tekintenünk a Társaság folyóirata számára biztosított szegényes terjedelmet is.

Magának a jelentésnek anyagára térve előre kell bocsátanunk, hogy kifogásaink nem annyira a tárgyalt problémákat érintik, mert azok jórésze a munkaközösség vitáin alakult így ki, mint inkább a komoly hiányokat. Mindenekelőtt hiányzik olyan kérdések tárgyalása, melyek a legközvetlenebbül támogatják szocialista realizmusunkat. Az előadó a legnagyobb írói egyéniségek, a legfontosabb irodalmi irányok köré csoportosította a feladatokat. Ez önmagában helyes.

Azonban tévedés lenne azt hinni, hogy ez felment attól, hogy a szocialista irodalmunkat legjobban támogató kérdésekre ne végezzünk soronkívül adatgyűjtő, analitikus és egyszerismind összefoglaló munkát. A referátum kiemelte irodalmunk kezdeteinek antifeudális jellegét. De ugyanilyen fontos, különösen a szovjet irodalomtudományi vita után az *írói csoportok társadalmi meghatározása*. Ellenőrizni kell, az adatok tömegével tovább kell vinni azt az állításunkat, hogy a magyar irodalom első századaiban mennyire döntő tényező a kialakuló, világi értelmiség, a deákság.¹ Kezdve a huszita bibliától, a históriás énekszerzőkön, széphistóriaszerzőkön át Apáczai Cseri Jánosig meg kell vizsgálnunk irodalmunk társadalmi szerkezetét. Meg kell vizsgálnunk, hogy irodalmunk legnagyobb *nemesi alakjai* és a nemesi humanizmus egy jelentékeny ága Magyarországon általában miért és mikor hedonista, és parazita jellegű?² Meg kell nézni, hogy a súlyos történeti helyzet, az ország függetlenségéért kétfelé folytatott harc miként tudta a feudális osztályhoz tartozó nagy költőinket az össznemzet érdekében mozgósítani? A régi magyar irodalom mai küzdelmeinek számára avval mondja a legtöbbet, amire egy-egy részletben a referátum is helyesen utalt, hogy a népet szolgálta.

Hiányzott olyan téma felvetés, ami a fentebbi kérdéssel szorosan összefügg, hogy *irodalmi hőseink* mennyire voltak állandók, és miként változtak. Hiszen ennek fényénél világlik ki legjobban irodalmunknak nemzeté nevelő, alapvető jellege. A Mátyás király udvarában, a végvárokban énekelt históriás dalok hősei, Janus Pannonius epikus versei Mátyás király hadi vállalatairól, nem is szólván tervbevett eposzáról, a Hunyadi Jánost megéneklő *Annalesről*, népi tréfáink az igazságos Mátyásról, Balassi *Vitézi énekei*, a *Szigeti veszedelem* hősei, a kuruc énekek szabadságharcosai, a *Ludas Matyi*, a *János Vitéz*, a *Toldi* és végül az *Apostol* döntő fordulata a hősi eszmény változása terén mind-mind fegyvert adnak a kezünkbe.

Nem késlekedhetik az *irodalmi realizmus kezdeteinek* kutatása sem, viszont természetes, hogy hiányzott a referátumból, amikor a régi magyar *drámát* és főként a *széphistóriákat* meg sem említette. Az irodalmi realizmus a renaissance századaiban kezd kibontakozni és mindenütt legközvetlenebb megnyilvánulási formája, legjobban kidolgozott útja, a szatirikus vígjáték. Sokszor maga a dráma. A realizmus mindig egybe van kötve a népiesség fokozott érvényesülésével. Ma is nagyhatású emlékei korai realizmusunknak a *Balassi Menyhárt árultatásáról* szóló komédia, de Bornemissza Péter *Elektra*-átdolgozása is. Ezért vállaltuk a munkaközösség előtt a magyar vígjáték analízisét ebben az időszakban és ezért szorítottuk háttérbe azoknak a prédikációs passióknak, vagy tisztára önálló passióknak kérdését, melyet néhány éve ismer-

¹ *Deákműveltség és magyar renaissance*. Századok. 1939. 295—338., 449—491. és *Középkori kultúra, középkori költészet*. Budapest, 1941. 120—142., 211—253. l.

² A renaissancekori feudális-nemesi ideológiára v. ö. Epstein A. D.: *A renaissance korának világnézete és kultúrája*. Prepodavanyije Isztorii v Skole. 1951. 2. sz.

tünk fel középkori latin, illetve kódex-irodalmunkban. Bár ezekben is megkapó realizmus nyilvánul meg és a középkori feudális, pompázatos misztériumnak egy emberibb, polgári szellemű új fázisa, mégis a jokulátorok utánzójátéka, és az antik vígjáték — melynek gyökerei hasonlóak voltak — az igazi megteremtői korai realizmusunknak. Szkhárosi Horváth András költői kiválósága is, a népies deákjokulátorok gyakorlatában leli emberábrázoló gúnyos erejét. De irodalmi realizmusunk kezdetei csaknem ilyen erővel nyilvánultak meg egy másik renaissance műfajunkon, a *líraban és széphistóriában*. Ma már alig lehet kétség afelől, hogy a virágének a maga realiztikus erejével, pompájával a diákság betörését jelenti a sápadt lovagi líra körébe. A *Körmöcbányai Táncszó* gúnyos hangja még a szerelmi, illetve táncdalban is megmutatja ezt a realiztikus erőt. Volt azután a virágénekeknek egy szelidített, udvari formája is, mely többet őrzött meg a lovagi lírából, vagy éppen ahhoz alakította, ilyen volt az a dal is, amelyet 1539—43. táján egy padovai professzor Bernardino Tomitano hallott magyar diákjától.³ Azonban a virágének gazdagodása a humanista líra földi világával ismét visszatérítette a szerelmi lírákat a valósághoz. Még fokozottabban érvényesült a témák és alakok reális, szinte tapintó ábrázolása, az emberi szenvedély ereje, széphistóriáinkban; a boccaccioi témára írt *Guisquardus és Gismundában*, mellyel Enyedi György dokumentumot állított a magyar plebejus humanizmusnak és Gyergyai Albert *Árgirusá*-ban. Gyergyai széphistóriájának hőse a mesés királyfi, aki istennőbe szerelmes, és célját eléri. A széphistória utolérhetetlen népszerűsége nem csupán az evázióban leli magyarázataát, hanem, mert a minden akadályt legyűrő, népi hőst látták benne. A népi származású Guisquardus és a királylány Gismunda szerelme a feudalizmus világában tragikusan végződik. A mesés királyfi és az istennő szerelme boldogan fejeződhetik be. A feudális társadalom összeütőközései, a polgárság és az elnyomott nép tiltakozása a feudalizmus béklyói ellen, a természetes erkölcs, az emberi érzések jogai ugyanígy nyilvánulnak meg az Euryalus és Lucretiában. A magyar irodalmi realizmus kezdeteit kutatva joggal mutathatunk rá erre a három verses regényünkre.

Vannak ezenkívül is csaknem ilyen fontos és ennyire sürgős elvi problémáink, éppen irodalmunk nemzeti sajátosságainak felismerése terén.⁴ Ilyen például: a *költői képalakítás*, imagináció jegyeinek vizsgálata, a *magyar ritmus* még mindig függőben lévő kérdéseinek tisztázása; a *gondolatritmus* típusainak elemzése, melyek között vannak irodalmunkra egyedül jellemző formák is, a közös *irodalmi intonáció* kérdése, amire nemrég Szabolcsi Bence hívta fel a zenei héten az irodalomtörténészek figyelmét, amikor a Szovjetunió tudományának nyomán azt vizsgálta, hogy a forma és tartalom összefüggésének zenénkben mi volt a sajátos nemzeti rendszere. Felhozott irodalmi példákat is, melyeket magunk is gyarapítottunk, arról, hogy bizonyos nemzeti irodalmunkra és egyes korokra jellemző ritmusformák milyen mélyen benyomulnak és sokszor átszövik az illető korszak prózáját.

Az alapvető elvi kérdéseket is, melyek elodázhatatlanok, lehetne szaporítani, de a referátumban feltüntetettek éppen elég jelentékenyek ahhoz, hogy

³ Szabolcsi Bence: *Egy XVI. századi magyar költemény nyoma az olasz irodalomban*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. 134. l.; Waldapfel József: *Balassi, Credulus és az olasz irodalom*. Budapest, 1938. 7—8. l.

⁴ Az irodalom nemzeti sajátosságainak fontosságára a szovjet irodalomtörténeti vitában rámutatott D. Blagoj (*Az irodalom nemzeti sajátosságai*. Irodalomtudományi Értesítő, 1951. 2. 31—35. l.), aki világosan kimutatja, hogy az irodalmat meghatározó nemzeti-történeti sajátosságok között elsőhelyen a társadalmi erő és osztályharc áll.

azokhoz fűzzük, felszólalásunk hátralévő részét. Ezek között a problémák között is elsősorban a *renaissance és a középkor* kérdéseire szeretnék néhány megjegyzést tenni.

Mindenekelőtt az előadónak ahhoz a kijelentéséhez szeretnék hozzászólni, hogy a régi magyar irodalom munkásának félig-meddig történésznek kell lennie. Csupán az ideológiai világosság kedvéért szeretném megjegyezni, hogy mivel a történelmi materializmus alapján állunk, nem félig-meddig, hanem egészen kell történésznek lennünk, alapot és felépítményt szétválaszthatatlan egységben kell látnunk, ami nem mond ellent annak, hogy tárgyalásunkban állandóan érvényesítsük, miszerint nincs szándékunk elhanyagolni a művészi látás és kifejezőmódot, mellyel a társadalmi valóság a költő által utat tör magának.

Különösbbe *irodalmunk kezdeteinek antifeudális* jellegéhez s evvel össze függően a humanizmus és kis részben a reformáció kérdéshez szeretnék néhány megjegyzést tenni. Irodalmunk antifeudális kezdetéhez az utolsó másfél év alatt végzett munkám alapján lényeges hozzátennivalóim lennének. Az 1931-ben alkalmazott módszeremet, mellyel a huszita bibliafordításban a forradalmi mozgalom tükröződését kerestem a fordítás elemzése révén, tovább fejlesztettem. Ezen a ponton nagy segítséget kaptam M. M. Szmirin kiváló művében, mely Münzer Tamás teológiáját elemzi a történelmi materializmus módszereivel és feltárja belőle a müncheni mozgalom rendkívüli jelentőségét a kommunista utópiának, a gyakorlat felé való közeledésében. Szmirin könyve bátorított fel atekintetben, hogy bár 1930—31-ben ez irányú tapogatózásaim eredménytelennek bizonyultak, a fordítás elhajlásaiból, illetve sajátosságaiból eretnek teológiára következtessenek. Itt természetesen nem álltam meg. A magam részéről igyekszem lefordítani ezt a teológiát az osztályharc nyelvére, kielemezni, hogy mit jelentett e teológia és ez az irodalom a nép harca szempontjából. A részletekbe nem kívánok belebocsátkozni, a fordítás szövegösszehasonlító és kritikai elemzése nem egy, de számtalan sajátosság, csonkítás és bővítés alapján arra a meggyőződésre juttatott, hogy a huszita biblia a huszita forradalmi mozgalomba belesodródott patarén, másként bogumil papdeákok műve volt. Ez az eredmény egyéb érvekkel együtt a reakció még mindig meglévő hangos, vagy néma oppozíciójával szemben kétségbevonhatatlanná teszi a fordítás forradalmi eredetét, ezen túlmenően azonban kitágítja ismereteink körét, amennyiben a délvidéki autochton népi ellenállás több évszázados hagyományába állítja bele első nagy irodalmi alkotásunkat. Igazolja, hogy a délvidéki bogumil ellenállás nemcsak délszlávokat állított szembe a magyar királyi feudalizmussal, hanem magyaroakat is.

Az eredmény megerősített abban az immár két évtizede vallott felfogásban, hogy a Délvidék elhatározó jelentőségű a magyar renaissance, a humanizmus és általában a magyar irodalom megindításában. De amíg ezt a polgári tudomány módszereivel megmagyarázni nem lehet a marxizmus-leninizmus természetesen oldja fel. Az Itália felé és a Balkán felé irányuló kereskedelem fel lendíti a délvidéki városokat, a tenger felé hatoló magyar feudalizmus maga ellen fordítja a balkáni pásztorokat, a dalmáciai és délvidéki városok plebejus elemeit. Ebből a környezetből származik a patarén-huszita biblia, de sok minden egyéb is.

A magyar irodalom antifeudális jellegéhez korábbi tényként azt kívánom megemlíteni, hogy az *Ó-magyar Mária-siralom* a flagelláns laudák földjén keletkezett magyar papdeákok kezén, a flagelláns társulatok első virágzó korszaká-

nak idején. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy kódexirodalmunknak mennyire jellegzetes vonása a misztika, a feudális egyházi szervezetet kikapcsolni törekedő, teljességgel polgári jellegű vallásosság. Utalnunk kell arra, hogy a Jordánszky-kódex bibliafordítása, mely a Dózsa-háború korában keletkezett, illetve nyerte fennmaradt alakját, a reformációt előkészítő polgári devotio moderna legjelentékenyebb magyarországi alkotása. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a feudális egyház térítő célokból, vagy híveinek megtartása céljából ne teremtett volna sajátlagos irodalmat magyar földön is, azonban ebbe az irodalomba is behatól a polgári szerzők, illetve közönség ízlése, a misztika és nem egyszer a humanizmus formájában. Ez az irodalom sokszor eltérül eredeti célkitűzéseitől. De irodalmunk kiinduló pontja és legnagyobb hatású megnyilatkozásai antif feudális és haladó erők műve.

Mindezzel szorosan összefügg humanizmusunk kérdése. Az előadónál is erőteljesebben szeretnénk hangsúlyozni, hogy a két világháború közötti korszak humanizmuskutatásának is több iránya volt. Amint a renaissance-kori humanizmusban volt népi, plebejus irány és volt arisztokratikus, éppen úgy a két világháború közötti korszak sem volt egységes a humanizmuskutatás tekintetében. Az ísmérv a frontok megítélése terén az volt, hogy ki vállalta a humanizmust, mint világnézetet, mert ez ebben az időben a szabadság és emberméltóság vállalását, Erasmus, Morus Tamás, Madariaga, Bartók, Thomas Mann vállalását jelentette. Ez ma már messze túlhaladott, de akkor nem volt evázió, és az idetartozó kutatók esetében nem volt sznob magatartás sem.

Éppen ezért aligha hisszük, hogy Molnár Erik a két világháború közötti kutatás jellege miatt lenne bizalmatlan a magyar humanizmussal szemben, vagy elsősorban emiatt. Molnár Erik elvtárs a történeti materializmus egyes elveit próbálta alkalmazni, így jutott eredményeire. Amikor Molnár elvtárs személy szerint megbízott avval, hogy a magyar humanizmus haladó jellegének mértékét és magyarországi gyökereinek mélységét gondos analízissel állapítsam meg, jóllehet tudta, hogy az ellentétes álláspontot képviselem, megtette azt a lépést, melyet itt Klaniczay elvtárs hiányolt. Meg kell említenem, hogy egy alapvető fontosságú tudományos kérdés tisztázása ilyen módon a polgári korban nem lett volna elképzelhető. Ez maga a kommunista tudomány jellemvonása.

Sok és analitikus természetű munka van még hátra, melynek nem akarok elébe vágni. De azt a két szempontot szeretném felemlíteni, mely korábbi és mostani elemzések alapján már világos.

1. Az udvari-kancelláriai humanizmust megelőzte egy plebejus irányú, népi jellegű humanizmus, melyet alig lehet importált mesterséges képződménynek tekinteni. Bár külföldről »behozott« gondolatok is csak úgy élhetnek tovább egy új társadalomban, ha létfeltételeik megvannak, ha társadalmi szükségletekkel találkoznak. A népi humanizmus fogalma Marxnak a történelmi humanizmus jelentőségéről mondott értékelésén alapul: vagyis abban, hogy a kultúra elvilágiasodását, a feudális egyház bilincseinek leszaggatását az emberi gondolkodásról, a szabadgondolkodást, az atheizmus kezdeteit értjük alatta.⁵ Ezzel szembenállott egy olyan arisztokratikus jellegű latin humanizmus, mely ugyan szintén támogatta a világi kultúra kialakulását, de telve volt kompromisszumokkal és korántsem volt következetes. Ez az utóbbi ága a humanizmusnak a XV. században és a megelőző század derekától kezd érvényesülni Itáliában és még a latinnyelvűség sem különbözteti meg alapvetően a humanizmus másik áram-

⁵ Marx—Engels: *Művészet,-irodalom*. Szikra, 1950. 95. 1.

lásától, hiszen Valla is, Pontano is latinul írt, pedig a modern szabadgondolkodás legjelentékenyebb előfutárai voltak. A népi renaissance és tőle elszakíthatatlan népi humanizmus korábbi keletű, fénykora a XIII—XIV. századra esik, ami nem azt jelenti, hogy erős árama ne élt volna tovább. A népi renaissance és népi humanizmus gondolata erőteljesen érvényesül a nemrég lezajlott szovjet irodalomtörténeti vitában különösen A. Ivascsenko előadásában, mely az irodalmi népiességről szólt. A nép humanista magatartásának, gondolkodásának visszhangját látja A. Ivascsenko abban az eretnek, anitkatholikus magatartásban, mely Dantere jellemző.⁶ Több tekintetben igazolva látjuk ebben a problémáról rögzítésben régebbi sejtéseinket és bizonyos előtanulmányainkat. »A laikus mozgalom magyar bibliájá«-ban a magyar humanizmus és renaissance kettős eredetét vallottuk: udvari és népi eredetűnek láttuk és közelebbről az utóbbi szálat a délvidéki huszita felkeléshez kapcsoltuk. Mélyen jellemző tény, hogy a délvidéki laikus mozgalmak deákjai az egyház jogrendszerét a »józan ész« kiforgatásának minősítették.⁷ Később felvetettük és tisztázni igyekeztük a magyar humanizmus belső társadalmi előfeltételeit és azt a világi deákságban láttuk meg. Meg kellett állapítanunk az adatok alapján, hogy szerepel nálunk és éppen a forradalmi szellemű goliardok örökségéként a társadalmi humanitás gondolata. Természeti jogi tételek ezek az ember egyenlőségéről, a tehetség és tudásnak igazi nemességéről. Később kiderült, hogy ezek a gondolatok azonosak voltak a Dózsa-háború vezérkarában szereplő deák műveltségű világiak és papok és következésképpen maga Dózsa által hangoztatott elvekkel.⁸

Ma már mindez nem meglepő, nem elszigetelt jelenség, hanem történeti szükségszerűségként tűnik elénk. Természetes, hogy Husz János az egykori vágáns deák egyetemi beszédeiben az igazi nemességről, igazi emberméltóságról, a természetes tehetségről és tudásról hangoztat súlyos kijelentéseket. Nem meglepő, hogy Prága város levelezésében azt olvassuk, hogy a felkelt huszita nép a gondolkodás szabadságát, az emberi humanitást képviseli a császár szedett-vedett népének türelmetlenségével és barbárságával szemben, hogy az ú. n. *Taborita Krónika* ugyanígy fordítja a feudalizmus ellen a szabadság, a nemzeti nyelv és egy boldogabb újkor vízióját.⁹ Persze a »józan ész« kiforgatásának ostromozását, az emberi egyenlőségnek tételeit nemcsak a volt prágai diákok hirdették Magyarországon.

Jóval korábban az 1380-as években keletkezett pécsi egyetemi beszédek szerzői a deákság hangulatával számolnak, amikor hosszasan fejtegetik az embernek ember iránt való humanista kötelességét, az ember méltóságát és természetes képességeit. Hogy mi volt a papi szerzők célja rövidesen kiviláglik: más kitételek a feudális államnak (lex Justiniani) és feudális egyháznak (lex Christi) dicsőítését tartalmazzák, mint, amelyek emberré nevelnek. Természetesen egykor István király térítésének és országalapításának történeti pillanatában és még egy jó ideig meg volt az egyház műveltségének bizonyos mértékig pozitív jel-

⁶ V. ö. Ivascsenko: *Az irodalom népiségének problémája*. Irodalomtudományi Értesítő, 1951. 2. sz. 46—47. 1.

⁷ *A laikus mozgalom magyar bibliája*. Budapest, 1931. 27—28 és 31. 1. 48.

⁸ *Deákműveltség és magyar renaissance*. 326—327. 1. — *Caratteri ed aspetti dell' umanesimo ungherese*. Róma, 1947. 11—13. 1.

⁹ V. ö. *Recommendatio baccalaurei per M. Hus*. Fontes Rerum Austriacarum. Scriptorum. VI. Wien, 1865. 95—100. 1. — *Chronicon Taboritarum*. U. o. 475—76, 481—485, 579—584. stb. lapok.

lege. Érdem volt és a középkor vívmányai közé tartozott, mint Engels írja szembeállva a vulgarizáló materializmussal »az európai művelődés területének kibővítése«¹⁰ Azonban az ilyen természetű visszatekintés a polgárság harci fellépésének idején, ha csak a feudalizmus jelenét próbálná igazolni, nem lenne haladó jelenség. Azonban az anarchiával szemben a »rendezett egyetértést» (orinata concordia) hirdeti s ez haladó. Még fontosabb szempontunkból a természetjogi tételek hangoztatása. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyház akkor hangoztatott ilyen gondolatokat vagy akkor tűrte meg jelenlétüket, ha eretnek ellenállás (népi goliard, tudós) feszültségét akarta levezetni általa. A Nagy Lajos korabeli hatalmas arányú délvidéki antifeudális mozgalom, a patarén ellenállás közvetlen közelében ilyen tételek megjelenése csak egyet jelenthet: a népi humanizmus jelenlétét, mely a deákoknak, szóló beszédekben azonnal megkapja klasszikus megfogalmazását. Ez annál érthetőbb mert a pécsi egyetem alapítása ugyanezen a területen maga is missziós szándék következménye.

Ennek a népi humanizmusnak benyomulását látjuk egyes Mátyás-kori formuláriumokba, Szerémi György deák plebejus szellemű történeti művébe, Temesvári Pelbárt, Laskai Ozsvát egyes demagóg szándékú prédikációiba, ahol mindenütt teljes egyértelműséggel a becsület és emberi méltóság, a természetes virtus megjelölésére használják a »humanista« fogalmat. Korábban úgy véltem, hogy ez az udvari humanizmus népi adaptálása felfelé törő társadalmi rétegek eszközeként. A marxizmus-leninizmus elmélete világosságot derít e kérdésben. Az általunk korábban »társadalmi humanitásnak« nevezett ideológia kezdettől fogva plebejus eredetű: a goliardok és deákok kezén alakult ki. Mennyire jellemző, hogy Sebastian Brant, Erasmus humanista társadalmi satirája is egy goliard műfaj kereteit, tehát hagyományát, a »bolond-ünnepét« használja fel! Az előbbieket előrebocsátásával már egészen másként ítéljük meg Pesti Gábor, Heltai Gáspár, Bornemissza Péter, Enyedi György ugyancsak plebejus humanizmusát. A polgárság erősödése szakadatlanul erősítette humanizmusunknak ezt az ágát, mely közben felszívta magába az udvari humanizmus egész gazdaságát. A további kutatás messze fog elvezetni.

2. Már az eddigiekből is látszik, hogy semmi szándékunk nincs lebecsülni a kancelláriai, udvari humanizmus szerepét Magyarországon, hiszen kutatómunkánkban kezdettől fogva hangsúlyoztuk jelentőségét. Világos hogy a magyar királyi kancellária és udvar humanizmusa már csak azért is haladó, mert a központosság eszköze. Európa számos országában az Itáliából emigrált másodsorbeli humanisták indítják meg a nemzeti történetírásnak az alkotó ember történeti szerepét meglátó, világos és művészi új változatát. Már Thuróczi János érezte egy újstílusú történetírás szükségességét. Azonban Bonfini teremtette meg. Nyomába lép Zsámboki, Forgách, Istvánffy, Bonfinit fordítja magyarrá — és ez rendkívül jellemző — Heltai Gáspár. A magyar humanista történetíró iskola megalapítója az olasz Bonfini. Nélküle és Piccolomini nélkül nem jönne létre Oláh Miklós »Hungaria«-ja. Felbecsülhetetlen a nemzeti öntudat kiformalódása szempontjából egy ország történetének olyanszerű tárgyalása, mint Piccolomininél, a Magyarországot leíró Ranzano-nál és Oláh Miklósnál látjuk. Az olyan történeti ábrázolás, mely egyetlen egységben látja a haza földjét, a rajta élő etnikumot, és az etnikum történetét, a nemzetté válás elvi általánosításának fontos állomása. Ha visszagondolunk arra, hogy Oláh Miklós a

¹⁰ L. Marx—Engels: *Válogatott művek*. II. kötet. Budapest, 1949. 370. l.

»Hungaria«-ban miként állítja eszménynek Hunyadi Mátyást, hogy Galeotto Marzio anekdotái mint sarjasztanak újakat, miként támogatják a Hunyadi Mátyásról szóló népi tufákat, és ez a Mátyás-eszmény mennyire harcol az ország függetlenségéért, akkor a humanizmus szerepét ezen a ponton sem becsülhetjük le. Mátyás király összpontosító uralmának emléke az idegen elnyomó összpontosítással szemben, nem visszafordulás, hanem nemzeti cél.

A humanizmuskutatás már elégszer rámutatott irodalmi műfajainknak szoros kapcsolatára a humanista műfajokkal. Világos, hogy anélkül sem Bornemissza Pétert, sem Balassit, sem Zrinyit, sem Gyöngyösit megérteni nem lehetne. A prédikátorok ékesszólásának a forradalmi jellegű népi ékesszólás adta az erőt, de a mesterségbeli szabályokat a humanista retorika.

Nem mulaszthatom el annak megemlítését, hogy a modern értelemben vett természettudományos gondolkodás ugyancsak, a humanizmussal kezdődik Magyarországon. Polgári tudományosságunk konok hallgatása közepette többször kifejtettük, hogy Galeotto Marzio a renaissance-kori szabadgondolkodásnak egyik jelentékeny alakja, és műveiben nemcsak az anyagelvűséget hirdeti, vallásos gondolkodás terén a deizmust, hanem ismételten kifejti az új naprendszer gondolatát. Szerinte a bolygók a Nap körül keringenek, és a Nap »sugarai« tartják pályájukon és éltetik ezeket a bolygókat. Galeotto még nem meri nyíltan kimondani, hogy a Föld is ilyen bolygó. Galeotto elmélete az átvezető, eddig hiányzó láncszem a felújított aristarchosi emlékek és Kopernikus között.¹¹

A Jagello-korban Magyarországon élt ferrarai Celio Calcagnini, akinek módja volt Galeotto műveit olvasni, majd nyíltan kimondja »az ég áll és a Föld mozog.« Bő adataink vannak Mátyás király csillagászati műszerei, és természettudományos kéziratain alapuló természettudományos működésről a Jagello-korban. Ez a hagyomány nem szűnt meg, csak kellőképpen fel nem kutatott. Egyetlenegy fontos tényre kell, hogy utaljak: reformációnk leginkább plebejus ága az unitarizmus, vagy másképpen antitrinitarizmus. Dávid Ferenc hitvallása, amelynek hívei Jézusnak embervoltát hirdették és ezzel a legszélére kerültek mindannak, amit még a kereszténység keretei elbírtak. Nem kétséges, hogy ez ugyanannak a plebejus polgárrétegnek a hitvallása, mely a huszita időkben a »józan ész« szegezte szembe az egyházzal. Nincs kizárva, hogy megvoltak gyökerei korábbi eretnenségeinkben. Erre még végleges választ adni nem tudok. Azonban mindhárom híres megalapítója orvos volt, Lelio Socini, Servet Mihály, és Giorgio Blandrata. Tudományuk pontosan Padovához kapcsolódik, a humanista materializmus középpontjához. Ezenfelül Servet Mihály, mint Engels is említésreméltónak tartotta, a vérkeringés tanának korai képviselője volt.¹²

Azt hiszem ennyi is elég lenne humanizmusunk haladó szerepének méltatására. Azonban nem hagyhatom ki azt, aki hozzám a legközelebb áll, Janus Pannoniust. Elvégre a kutató és kutatásának anyaga között személyes viszony jön létre. Hátha még ez az »anyag« a magyar irodalom egyik legnagyobb alakja. Azt, amit az előadó most és Gerézdi Rabán újabban etekintetben mondotak, általában helyeslem. Mondanivalóimat Janus Pannonius haladó gondolatait illetően nagyrészt kifejtettem egy régebbi dolgozatomban s kiegészíttem 1947-ben a Sorsunk-ban megjelent cikkemben, ha nem is úgy, ahogy ma tenném. Helyesnek tartom Janus teljességgel világias, egyházellenes, babonákkal szembe-

¹¹ Részletesebben: *Mátyás király és a humanizmus*. Budapest, 1940. 77. l.

¹² Marx—Engels: i. m. 58. l.

szálló oldalának hangsúlyozását. Csak azt akarom kiemelni, hogy ennek tágabb filozófiai keretei voltak Janus gondolkodásában. Janus magáévá tette a herakleitosi természetszemléletet, a világok végtelen soráról és a dolgok állandó áramlásáról és vallásossága panteisztikus jellegű volt. Hogy a történeti fejlődést vallotta, arra már ugyancsak utaltam a »Janus Pannonius bukása«-ban, és ma még jobban aláhúznám, mert a Trója-Róma és jelenkor (t. i. a renaissance) három etappjának láncolatba fűzése egészen pontos periodizációt mutat. Az sem közömbös, hogy Janus Jacobus Antonius Marcellusnak nyugati tengeri útjait egy új világrészre tett célzásokkal kapcsolta össze.

Természetesen Janus alakját is dialektikusan kell szemlélni. Egészében haladó, és hatalmas jelenség. Rá kell, hogy mutassunk délvidéki eredetére. Hangsúlyozni kell kisnemesi származását, azt, hogy szülei szegények, polgári módon éltek, hogy taníttatását anyai nagybátyja vállalta. De a feudalizmus ranglétráján való emelkedés, az a körülmény, hogy horvát bán, pécsi püspök, alkancellár lett, nem maradt hatás nélkül a megváltozott osztályhelyzet révén politikai magatartására sem. Ő még talán hitte, hogy a szabadságot, a békét, a törökellenes nemzeti irányt képviseli, de voltaképpen nem azért lázadt fel. Ezek a felsorolt körülmények csak szépíthették önmaga előtt az összeesküvésnek merőben központosítás ellenes, feudális jelelét. Hogyan is lehetne egy olyan ligát nem reakciónak tekinteni, mely támogatta a hagyományos uralkodó családok, a Habsburgok és a Jagellok között, és Magyarországnak olyan notorius ellenfele, mint Velence között létrejött Mátyás ellenes szövetséget? Ne feledjük el, hogy Janus Velencébe akart menekülni kincseivel egyetemben. A beteg költő nem bírta tovább a harc izgalmait és meghalt. A király megbocsátott, ha nem is a püspöknek, de az egykori barátnak és a nagy költőnek. Ez a valóság. Ez nem változtat költészetére jelentőségén. Ami költészetének jellegét illeti, már többen rámutattak, a legszebben Horváth János, hogy Janus a modern értelemben vett hazafias költészet, a családi költészet elindítója irodalmunkban, hogy az idillnek, a művészi természetleírásnak egyik legnagyobb mestere. Ezekkel a motivumaival és dicsőítő költeményeivel évszázadokra termékenyítő hatást gyakorolt a magyar irodalmi hagyományra. Közvetlenül nem ismerhette meg népe, költészetét a művelteknek és a költőknek szólt, akik tudtak latinul. Művének ez az alapjellemvonása a XV. századi udvari humanizmus korlátozottságából következik, a latin humanizmus osztályhelyzetéből. De Balassi Bálintnak, sőt még a nagy Zrinyi Miklósnak is megvoltak az osztálykorlátai. A magyar nyelvűség kérdése a XVI. század derekán túl válik igazán nemzeti ügygé, de erről beszéljen más, a kérdésnek olyan régi szakembere, mint Turóczi-Trostler József. Azonban érdekes megfigyelni, hogy a jelek szerint Mátyás király korához kell visszanyúlnunk Jagello-kori kódexirodalmunk kezdetivel is. Egy pillanatra sem szabad elfelejteni a népi epikus énekek szerepét Mátyás udvarában, a király törekvéseit, a nemzeti ritus helyreállítására és azt, hogy Báthori László bibliafordítását a Corvinába tétette. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy udvarának irodalma éppenúgy kétnyelvű volt, mint az aragoniai udvaré, vagy Lorenzo de Medicié. És a patarén-huszita biblia nyelvújítását, példaadó szerepét sem szabad elhanyagolnunk az irodalmi nyelv kialakulásának folyamatában.

Tisztelt Kongresszus! A problémák özöne kínálkozik megvitatásra, és reméljük, hogy az evvel a kongresszussal meg is indul. És még inkább reméljük, hogy a viták nyomán elmélyülő kutatás a régi magyar irodalmat irodalmi tudatunk élő és ható részévé teszi és segít a ma nagy küzdelmeiben.

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE:

Klaniczay kartársunk referátumának érdeme, hogy először összegezi azokat az eredményeket, amelyeket a régi magyar irodalom területén a felszabadulás óta irodalomtörténeti kutatásaink elértek, alapjában véve helyesen állapítja meg az ilyenirányú kutatások jelentőségét haladó hagyományaink feltárásban és ennek megfelelően többnyire helyesen is határozza meg a legfontosabb további feladatokat. Csak helyeselhető az is, ha határozott választóvonalat húz felszabadulás előtti és felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunk között, hiszen korábban még legjobb részletkutatásainkból is hiányzott a történelmi materializmus módszerének céltudatos alkalmazása, míg a felszabadulás óta — legalább is fejlődésében nézve a kérdést — egyre világosabban áll minden magyar irodalomtörténész előtt, hogy e nélkül a mi területünkön sem érhető el valóban tudományosnak nevezhető eredmény. De ez természetesen nem jelenti sem azt, hogy irodalomtörténetírásunkban máris a történelmi materializmus kellő következetességgel és főleg a vulgarizálás elkerülésével érvényesülne, sem pedig azt, hogy felszabadulás előtti irodalomtörténetírásunkat semmibe véve a *tabula rasa* álláspontjára helyezkedhetnénk. Klaniczay kartársunk referátumát különösen ez utóbbi szempontból kell egyben-másban hibáztatnom. Ha irodalomtörténetünk feladata haladó hagyományaink feltárása, akkor e haladó hagyományok feltárása irodalomtörténetírásunkon belül is kötelező feladat, itt is fel kell keresnünk azt az örökséget, amelyet — kellő kritikával — átvennünk és továbbfejlesztenünk érdemes és szükséges. Klaniczay kartárs irodalomtörténetírásunk múltját eléggé egyoldalúan, sőt könnyelműen kezelte. Így pl., bár Esze Tamás kutatásait én is értékesnek tartom, semmi szükségét nem látom annak, hogy minden további nélkül az ő érdemének tulajdonítsuk a kuruc költészet hiteles emlékeinek és a Thaly-féle hamisítványoknak a megkülönböztetését, anélkül, hogy ebben a munkában meghatározónók elődeinek, kivált Riedl Frigyesnek az érdemét, aki annak idején a sovíniszta történelemhamisítással szegezte szembe kritikai szempontjait.

Arra az elhamarkodottan általánosító megjegyzésre, amely korábbi humanizmus-kutatásunkat egyértelműen elutasította, már Kardos Tibor kartársunk is kitért. Teljesen egyetértek vele abban, hogy ezt a humanizmus-kutatást nagyon igazságtalan a maga egészében úgy tekinteni, mint ami a fasiszta Olaszországgal való barátkozás történeti igazolását célozta volna. Mutakoztak ilyen törekvések is és ezekre élesen rá kell mutatni, de humanizmus-kutatásunk másik vonala éppen ellenkezőleg: tiltakozás volt a faszizmussal szemben. Legfeljebb azt tenném még hozzá, hogy szívesebben vettem volna, ha ezen a ponton Kardos kartársunk személyesebb szenvedéllyel egyenesen azoknak a humanizmus-kutatóknak a nevében szólt volna, akik a magyar humanizmusban a Horthy-korszak kultúrpolitikájának ellentmondó történeti hagyományainkat keresték. Nem csinállok titkot belőle, hogy én is azok közé tartozom, akik a két világháború között és részben már a második világháború alatt a humanizmus történetének szenteltem erőim javát s hangsúlyozni kívánom, hogy nincs is okom ezt elhallgatni. Kész vagyok ezt a munkásságomat kritika alá vetni, sőt ezt a kritikát szükségesnek is tartom, de kritika és önkritika nem jelentheti azt, hogy a felszabadulás előtti és a felszabadulás utáni munkásságunk között húzott határvonal korábbi becsületes, népünk haladó hagyományait a faszizmussal szemben — bármily erőtlenül is — érvényesíteni akaró tudományos törekvéseinket a faszizmussal való cimboraság szégyenbélyegével illesse. Ezt vissza kell utasítanunk önbecsülésünk és az irodalomtörténetírásunk további fejlődéséhez

valóban nélkülözhetetlen kritika és önkritika helyes iránya érdekében egyaránt. Kétségtelen, ennek a humanizmus-kutatásnak súlyos hiányai voltak, mindenekelőtt hiányzott belőle a történeti materializmus alapvetése. De ez a humanizmus-kutatás szállt szembe avval a történelemhamisítással, amely a kor haladószellemű magyarjait tette felelőssé Mohácsért, ez a humanizmus-kutatás mutatott rá a kor pápai — olasz — és császári — német — politikájában egyaránt a mohácsi katasztrófát előidéző tényezőkre s mindenekelőtt azoknak a magyar egyházi és világi uraknak a hazaárulására, akikkel Erasmus magyar barátai szembenálltak. S éppen a magyar humanizmus-kutatás látta feladatának Erasmus politikai szerepének a tisztázását is, nem utolsósorban azért, hogy megtagadja azt a polgári humanisták által terjesztett felfogást, amely a »szellem embere« számára az apolitikus magatartást akarta előírni, s a második világháború küszöbén ez a humanizmus-kutatás állította előtérbe Erasmus és a magyar erasmisták erőfeszítéseit az európai béke fenntartása érdekében. Ez a humanizmus-kutatás derítette fel, hogy a magyarországi jobbágyrendszert hazai és külföldi humanisták bírálták a legélesebben és nem ok nélkül kezdeményezte ugyanebben az időben a magyarság és a szomszéd népek közös humanista hagyományainak a felkutatását is.

Éppen ezen a ponton véleményem szerint az a program, amelyet régi irodalmunk történetének kutatása elé Klaniczay kartársunk kitűzött, tárgyi kiegészítést is kíván. Nem tudok egyérteni avval az állásponttal, hogy a XVI. századtól kezdve latinnyelvű irodalmunk haladó hagyományaink szempontjából érdektelen. II. Rákóczi Ferenc latinnyelvű kiáltványa, a »*Recrudescunt*« például haladó hagyományainknak ugyanabba a sorozatába tartozik, mint Petőfi »*Nemzeti dal*«-a.

A magyarországi latinnyelvű irodalom jelentőségét egészen a XVIII—XIX. század fordulójáig különösen három szempont határozza meg. Az egyik az, hogy latinnyelvű irodalmunknak európai publicitása volt. Így híradás lehetett a végek harcáról, híradás a török ellen harcoló magyarságról, híradás a magyar szabadságháborúkról s nem egy esetben szerzett nemzetközi elismerést szellemi törekvéseink számára. Csak egy példát említek: csak a latin nyelvű költészetben belül volt lehetséges, hogy a »magyar Horatius« gyanánt ünnepelt jobbágy-szár-mazék a szentpétervári Akadémiától kapjon megbízást ünnepi óda megírására.

A második szempont éppen az, hogy elsősorban latinnyelvű irodalmunkban nyomonozhatók a magyarság és a szomszéd népek közös haladó hagyományai: olyan feladat ez, amelyre legutóbb Révai elvtárs hívta fel nyomatékosan a figyelmünket. A közös latin nyelv magyar és cseh, magyar és lengyel, sőt részben magyar és román irodalmi kapcsolatokat állandósíthatott.

A harmadik szempont, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk, egy bizonyos szintkülönbség a magyar nyelvű és a latinnyelvű irodalom között, amely a nyelvújítás korát megelőző időkben a magyar nyelv elmaradottságából adódott, abból az elmaradottságból, amelyet másfelől természetesen a magyar feudalizmus általános európai szempontból már anakronisztikus megkötöttségei magyaráznak. Számolnunk kell egy meglehetősen hosszú korszakkal, amikor a kor haladó szellemi mozgalmai nálunk előbb jutottak irodalmi kifejezéshez latinul, mint magyarul. Lomonoszov magyar kortársa például, aki részben vele egy iskolát járt, még latinul írja meg filozófiai tanítókölteményét.

Végül én is úgy gondolom, hogy Klaniczay kartársunk nem egészen helyesen hivatkozott a hazai latinság megítélésében Sztálin elvtárs iránytmutató megállapításaira. A magyarországi latinság egyszerűen osztály-zsargonnak

valóban nem tekinthető. Alapvető sajátosságainak megértéséhez közelebb visz, ha Sztálin elvtársnak abból a megállapításából indulunk ki, hogy »a nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelőtevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alapig, az alaptól a felépítményig.« Nos, az új-latin nyelv, mely többé senkinek nem az anyanyelve, hanem használata a nemzeti nyelvekhez képest szűk körre szorítkozik, nem tükrözheti többé a termelésben beállott változásokat, ez magyarázza többek között magyar nyelvű irodalmunk fölényét realizmus tekintetében a mindig halványabb egykorú latinnal szemben (v. ö. pl. latin iskoladramáink magyar nyelvű közjátékait). De ilyen és hasonló motívumok mellett sem szabad megfeledkeznünk latin irodalmunk nemzeti jelentőségéről sem; hadd utalok még röviden arra, hogy történeti tárgyú költészetünk tematikáját a magyarországi latin irodalom tartja ébren és dolgozza ki szinte a reformkor küszöbéig, sok tekintetben példadóan még Vörösmarty számára is.

RÉVÉSZ IMRE :

A magyar reformáció komplex jelenségeinek a marxi-lenini szempontból való megértéséhez egy szempontot nem hagyhatunk figyelmen kívül.

Van a reformációnak egy burzsoá iránya, amely a kialakuló kapitalizmus vallási ideológiájának tekinthető és van egy ennél is haladóbb iránya, amely a kezdődő népi és főképp paraszti, kismértékben munkásmozgalmak vallási ideológiájának tekinthető. Van azonban a reformációnak egy igen erős harmadik, konzervatív iránya : a feudális reformáció, amelyiknek az ideológiája hatalmas támasztékul szolgált a feudális nagybirtok, s külföldön egyúttal a korona ama törekvéseihez is, hogy az egyházi nagybirtokot szedjék széjjel és amennyiben lehetséges, még a szabad parasztsággal szemben is bevezessék a földrablásnak egy vagy más formáját.

A magyar reformáció belső ellentmondásai onnan származnak, hogy ez a háromféle tendencia a háromféle alapnak folytonos antagonizmusa következtében állandóan érezteti hatását. Ezért vannak feudális szellemű reformátoraink és ezért vannak kifejezetten burzsoá irányú reformátoraink. De az utóbbiak inkább csak a magyarországi és erdélyi *németség* kiváltságos városi területein. A tulajdonképpen magyar területeken nálunk a reformáció feudális beállított-sága a túlnyomó, annyi-amennyi burzsoá, és nagyon kevés plebejus beütéssel.

ORTUTAY GYULA hozzászólásában rámutatott arra, hogy a régi magyar irodalmi kutatása, de általában az irodalmi kutatások és a folklórisztikai kutatások egymástól elválasztva helyesen, eredményesen nem végezhetők. A szovjet irodalomtörténet eredményeinek ismertetése után s ezeknek a módszertani eredményeknek az alkalmazásával bizonyította be, hogy még a magyarországi latin nyelvű irodalom vizsgálata és a folklórisztika között is milyen pon-

tokon mutatkozik termékeny és gyümölcsöző kapcsolat. Sorravezte a kódexek, krónikák anyagát, másrészt elemezte a magyar népköltészeti anyagban is megmutatkozó hagyományait a magyar »deákságnak«. Hogyha ezen a téren is eredményeket érhetünk el, mennyivel inkább megmutatkoznak az eredmények a magyarnyelvű irodalom és folklórisztika között. Ennek az állandó és egyre jobban elmélyülő kapcsolatnak az áttekintését adta azután Ortutay Gyula, majd a magyar folklórisztika nevében azzal a kéréssel fordult az irodalomtörténeti kutatás felé, hogy az együttműködés ne csak deklaratív megnyilatkozásokban mutakozzzék meg, hanem kidolgozott, jól ütemezett konkrét tervmunka alakuljon ki.

BÁN IMRE:

Azok a hiányosságok, amelyeket Klaniczay Tibor előadásával kapcsolatban felsoroltak, lényegében az Irodalomtörténeti Társaság régi irodalmunkkal foglalkozó munkaközösségének hiányai: az előadásban valamennyiünk munkásságának hiányai tükröződtek. Klaniczay Tibor nem vállalkozott arra, hogy irodalomtörténetírásunk egész történetét vázolja, pusztán az utolsó három év eredményeit kívánta felsorolni. Így nem egészen méltányos, hogy Kardos Tibor könyvének meg nem említését vagy éppen Katona Lajos eredményeinek mellőzését kérjük tőle számon. Osztom Kardos Tibor nézetét: alapvető hiányosság volt, hogy 1951 márciusa óta nem voltak munkaközösségi ülések, szakmai műhelyviták.

Egyebekben az előterjesztésnek csak egyetlen pontjához kívánok még hozzászólni, s ez az erdélyi haladó irodalom kérdése. Klaniczay Tibor csak futólag érintette Apáczai Csere János munkásságát: XVII. századi irodalmunk e nagy alakja kezd kiesni az irodalomtörténet hatásköréből. A Magyar Encyclopaedia 1803 óta nem jelent meg új kiadásban, s most, hogy sor kerül Apáczai összes műveinek publikálására, a kiadvány irodalomtörténész közreműködése nélkül készül, s féltő, hogy egészen sine nobis fog elkészülni.

ANGYAL ENDRE:

Klaniczay figyelemreméltó fejtegetéseit a régi magyar irodalom kelet-európai kapcsolatainak néhány problémájával szeretném kiegészíteni. Teszem ezt annál is inkább, hisz éppen az előadó volt az, aki *Régi magyar irodalom és folklór* című kitűnő tanulmányában néhány lépést már tett ebben az irányban, amikor párhuzamot vont a magyar és az orosz históriás énekköltészet közt. Ha ezen az úton haladunk tovább, semmiképpen sem érhet a kozmopolita »komparativizmus« vádja, mert útmutatónk nem kisebb ember, mint Sztálin. »Marxizmus és nemzetiségi kérdés« című tanulmányát túlságosan kevésbé forgatjuk mi, a régi magyar irodalom kutatói, holott ez az alapvető tanulmány már 1913-ban meghúzta Kelet-Európa közös társadalmi-történelmi fejlődésének vonalait. Figyelmet érdemel az a vita is, amely a Magyar Dolgozók Pártjában

1950-ben Molnár Erik könyvéről folyt: itt is többen hangoztatták, így Andics Erzsébet és Györfly Sándor, hogy történelmünket keleteurópai távlatban kell szemlélnünk. Mindez természetesen a magyar irodalomra is áll.

Itt vannak mindjárt irodalmi életünk árpádkori kezdetei. Mágis sem mérjük fel azt a hatást, amelyet a szlávok jelentett ennek az irodalmi életnek a kialakulásában. A magyar irodalom kibontakozása elképzelhetetlen lett volna, ha nem éltek volna a Dunántúl földjén a Pribina-Kocelj-féle szláv fejedelemség kulturális hagyományai. Nem szabad arról sem elfeledkeznünk, hogy olyan fontos irodalmi középpont, mint az árpádkori Pannonhalma, a Přemysl-dinasztia bosszúja elől Magyarországra menekülő cseh nemesekkel népesül be Géza fejedelem idején. Mindennek irodalmi vetületét még túlságosan kevésbé ismerjük, pedig ezen a téren szép feladatok várnának a kutatásra. Felkutatásra vár a XI—XII. század esztergomi irodalmi körének — a kifejezés Kardos Tibortól ered — összefüggése a kievi irodalmi körrel is. Tudjuk, milyen erősek voltak az árpádkori magyar és a kievi orosz feudalizmus politikai, sőt családi kapcsolatai. Tudunk az Árpádkor magyarországi görög-szláv kolostorairól is. Lehetetlen, hogy mindez nyom nélkül maradt volna irodalmunkban. Hiszen Esztergom is, Kíev is a legenda, a krónika rokon műfajait ápolja. Véletlenek lennének az »epikai atmoszféra« egyezései a magyar és az orosz krónikaírás közt, azok az egyezések, amelyek egészen a XIII. századig nyomon követhetők? Ha a Nyesztor-féle *Povjeszty vremennüch ljet*-et, vagy az 1200 körül keletkezett Ipatius-krónika két részét, a korábbi »kievi krónikát« és a későbbi »galicivolvhyniai krónikát« olvassuk, lépten-nyomon olyan motívumokkal, stílusfogásokkal, az ábrázolás, jellemzés, bemutatás olyan módjaival találkozunk, amelyekkel Anonymus és Kézai is él. Hozzátehetjük: az újabb orosz és nyugat-európai szlávisztika komolyan feltételezi a krónika- és legendaíró kievi szerzetes, Nyesztor csehországi útját! Ennek alapján könnyen elképzelhetjük, hogy az író a magyarországi szláv kolostorokba is eljutott, s egyéb kapcsolatok sem látszanak valószínűtlennek az Árpádkor és Kíev irodalmi élete között.

Ott aztán a magyar renaissance-kor szerelmi költészetének és virágénekeinek problémája. Kétségtelen, hogy itt is keleteurópai irodalmi háttérrel kell számolnunk. Balassi líráját már Eckhardt Sándor beállította ebbe a háttérbe, azonban a szálak messzebbre futnak. A lovagköltészet és a népköltészet inspirációinak egyesüléséből már a XIV. századi Csehországban gazdag lírai termés születik s hasonló nyomokon bontakozik ki a XV. század dalmát (Menčetić, Držić) és a XVI. század lengyel renaissance-lírája (Kochanowski). Mindez okvetlenül hozzátartozik a mi virágénekeink előzményeihez, s a cseh lírai anyag talán a Kardos Tibortól felvetett középkori magyarnyelvű világi líra problémáját is segíthetne megoldani. Ugyanez a helyzet a »végyvári költészetnél«. Ennek három legfényesebb magyar alkotását, a XVI. századból való *Cantio de militibus pulchra*-t és a Thury György haláláról szóló éneket, valamint a XVII. század Kádái-énekét rengeteg szál fűzi össze a török-tatárelenes honvédő harc délszláv, orosz, ukrán epikai alkotásaival, sőt a szláv folklórral. Zrinyi eposzánál helytelen csupán az olasz vonatkozásokat kiemelni. Filológiai módon ki lehetne mutatni, hogy Zrinyi a *Szigeti Veszedelem* megírásánál a balkáni szerb-horvát népi epika vagy a dalmát humanista költészet alkotásaira is visszaemlékezett. Ott van végül a Zrinyitól Rákócziig terjedő kor: a líra és epika mellett a népies prédikációirodalom is figyelmet érdemelne itt (Csúzy Zsigmond és társai!), ahol szintén rengeteg a keleteurópai párhuzam és vonatkozás.

KLANICZAY TIBOR *válasza*¹:

Igen nehéz feladat volna ennek a rendkívül gazdag vitának az összefoglalása, az egyes felszólalásokban felvetődő problémák és szempontok színes sokaságának a rendszerezése és mindezekkel kapcsolatban a saját álláspontom kifejtése. Válaszom ezért nem lehet teljes, csak néhány kérdésre szeretnék kitérni.

Köszönetet kell mondanom a felszólalóknak a referátum kiegészítéséért és hiányosságának feltárásáért. Kardos Tibor és Ortutay Gyula, de különösen Turóczi-Trostler József számtalan olyan kérdésre hívták fel a figyelmet, melyek kimaradtak előadásomból. Általában teljesen egyetértek ezeknek a kérdéseknek a fontosságával, de nem érzem jogosultnak azt az igényt, hogy a referátumnak mindezeket tartalmaznia kellett volna; hiszen erre egy hatórás előadás sem lenne elég. A régi magyar irodalomtörténeti kutatás *legfontosabb* és *legsürgősebb központi* feladatainak a felvázolására vállalkoztam és nem a régi magyar irodalom rövid szintézisének a megírására. Ezért eleve le kellett mondanom számtalan fontos problémának még az érintéséről is. Legfontosabb munkaterületeknek Balassi, Zrínyi, a humanizmus, a reformáció és a kuruc költészet problémáit tekintettem és a felszólalások után is változatlanul fenn kell tartanom ezt az álláspontomat. Fontosnak érzem a korai középkor, Erasmus, vagy a karteziánusok kérdését, de a fenti problémaköröket még fontosabbnak és ezért szorítottam ezekre. Nem hiszem, hogy Balassi és Zrínyi értékelése, a humanizmus, a reformáció és a kuruc költészet kérdései álp problémák lennének. Elismerem ugyanakkor, hogy még egy rövid referátum szűk keretei között is hiba volt két olyan valóban alapvető kérdésnek a mellőzése, mint az elvilágiásodás és a periodizáció. Ezek kimaradása a felvetett problémák, illetve az előttünk álló főfeladatok megjelölésében bizonyos aránytalanságot idézett elő.

Az előadásomat ért bíráló megjegyzések másik csoportja a magyar irodalomtörténeti kutatás haladó hagyományaival kapcsolatos. Teljesen egyetértek azzal, hogy a múlt irodalomtörténetírásában nemcsak reakciós alkotások és tendenciák, hanem előremutató pozitív, a haladást szolgáló tudományos művek és életpályák is szép számmal akadnak, — ezt különben a referátum elején is hangsúlyoztam. A felszabadulás előtti kutatás értékelése komoly és nehéz feladat és igazat adok Turóczi-Trostler akadémikusnak, hogy ennek tisztázására kísérletet sem tettem. De ez nem is volt a feladatom, mivel mostani kongresszusunknak a napirendjén a legutóbbi évek munkásságának értékelése és a legközelebbi feladatok kijelölése szerepel. Az Irodalomtörténeti Társaság újjáalakulása óta eltelt három év munkásságának az áttekintését tartalmazta a referátum, ezért kellett benne szerepelnie pl. Esze Tamás tanulmányának, de Riedlének nem és ezért nem foglalkozhattam Turóczi-Trostler akadémikusnak régebbi, rendkívül értékes és gazdag anyagot tartalmazó műveivel sem. Nem fogadhatom el ennek következtében azt a megállapítását, hogy diszciplinánk multját egy munkaközösség szűk perspektívájából ítélt meg. A felszabadulás előtti irodalomtörténetírásból mindössze a legnagyobbat, Horváth János munkásságát említettem meg, — nem hiszem, hogy ez csak egy munkaközösség véleménye; az utóbbi három év régi irodalmi tanulmányai pedig hiánytalanul

¹ Tekintettel arra, hogy a kongresszusi vita alkalmával az idő előrehaladottsága miatt nem volt módom érdemben válaszolni a hozzászólásokra, az ülés végén elhangzott felszólalásomat itt kiegészítettem.

szerepeltek előadásomban — tekintet nélkül arra, hogy szerzőik, milyen munkaközösséghez tartoznak. Egyetértek viszont Kardos Tibornak és Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikusnak azokkal a szavaival, melyekben rámutattak hogy a humanista kutatás múltját illetően fogalmazásom félreérhető volt és módot adhatott a reakciós indítékú, a faszizmussal cimboráló humanizmus-kutatás, valamint a becsületes szándékú, a faszizmussal való szembenállást kifejező humanizmuskutatás határainak elmosására. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban végül annak a szerény óhajomnak szeretnék kifejezést adni, hogy minél előbb valósuljon meg a régi magyar irodalomtörténeti kutatás haladó hagyományainak a tisztázása természetesen nála sokkalta hivatottabbak által. Ez is szakterületünk munkásainak fontos feladatai közé tartozik és ezt már az előadásban is hangsúlyoznom kellett volna.

Szeretnék végül két felszólalásra külön is kitérni. Révész Imre akadémikus felhívta a figyelmet a reformáció feudális irányára és annak nagy szerepére a magyar reformációs mozgalmak sorában. Megállapításai a történettudomány eddigi eredményein alapulnak és a probléma további vizsgálata is elsősorban a történettudomány feladata, nem is kívánok a kérdésnek ehhez az oldalához hozzászólni. Rá szeretnék azonban mutatni arra, hogy a Révész akadémikus szerint túlnyomórészt feudális beállítottságú magyar reformáció irodalmi alkotásait hiába keressük a XVI. század hetvenes éveig. Nyilvánvalóan vannak feudális szellemű reformátoraink, de hol vannak a reformáció feudális szellemű írói? Ha végigtekintünk a legjelentősebbek névsorán (Ozorai, Szkhárosi Horvát, Sztárai, Bornemisza, Heltai, Dávid, a Debreceni disputa és a Balassi-komédia szerzői) csupa polgári, illetve népi szemléletű író található. Még a reformációt reakciós irányba terelő Melius is inkább a feudálizmussal való megalkuvás útját kereső gazdag kereskedő polgárság, semmint magának a feudálizmusnak a képviselője. Vannak feudális beállítottságú íróink, akik a földesurak érdekeinek a képviselői, mint pl. Kulcsár György vagy Szegedy Lőrinc, de ezek 1570 körül lépnek csak fel, amikor a reformáció népi szárnya vereséget szenved, a polgári irány pedig megalkuvásba süllyed. Függetlenül tehát attól, hogy milyen mértékben volt feudális jellegű a magyar reformáció kezdettől fogva, a reformáció irodalma egészen az 1570. körül fellépő reakciós írókig kifejezetten antif feudális, polgári, illetve népi szemléletű irodalom.

Foglalkoznom kell külön Turóczi-Trostler akadémikus szempontokban és anyagban egyaránt igen gazdag és terjedelmes felszólalásával is. Sajnálattal kellett tapasztalnom hogy állandóan olyan kérdéseket kért tőlem számon melyek részben nem tartoztak feladatomban körébe, mint a régi irodalomtörténet-írás részletes elemzése és értékelése, részben pedig nem férhettek be referátumom keretei közé (pl. a sztoicizmus szerepe). Még sajnálatosabbnak tartom, hogy — sokszor indokolt — kifogásait olyan megfogalmazásban adja elő, mintha mindannak, ami előadásomban nem szerepel, tudatlanságom, vagy feledékenységem volna az oka. Ha Katona Lajos munkásságát nem említem, vagy pedig nem térek ki a kétfajta latin nyelv kérdésre és így tovább, az a régi magyar irodalom problémáinak minél tömörebb összefoglalására irányuló törekvésemből, nem pedig a dolgok nem ismeréséből, vagy az áttekintőkészség hiányából fakadt. A felszólaló kifogásai többször merő félreértésből származnak. Hogy csak egy példát említsek: a reformáció irodalmi alkotásainak szövegkiadásával foglalkozva rámutattam arra, hogy melyek azok a fontos haladó alkotások, melyek modern tudományos kidásra várnak még. Ezek között különös nyomatékkal említettem Bornemisza *Ördögi kísérteteit*, mivel ez 1579.

óta nem jelent meg nyomtatásban. Turóczi-Trostler akadémikus ekkor »távlattévedésnek és mértékvesztésnek« tekintti, hogy nem beszélek az *Elektrá*-ról, és szerinte leszűkítem ezzel az író jelentőségét. De mikor a szövegkiadások terén fenálló teendőinkről van szó, akkor miért kellene inkább az *Elektrá*-ról és nem az *Ördögi kísértetek*-ről beszélni, amikor amannak két új kiadása is van és a közeljövőben ismét megjelenik. Ha Bornemisza össz munkásságának az értékelése lett volna a feladat, akkor joggal kifogásolhatná az *Elektra* mellőzését, csak hogy itt nem erről volt szó. Nem távlattévedés ez, hanem szövegkiadások terén fenálló feladatok egyszerű felmérése. Magaméva teszem Turóczi-Trostler akadémikus számos értékes fejtegetését és elfogadom bíráló megjegyzéseinek jelentékeny részét, de a kritikának ilyen félreértéseken alapuló módját kénytelen vagyok visszautasítani.²

A mai vita a megoldandó elvi kérdések nagy sokaságát vetette fel, ezek megoldása a további műhelymunkák, a régi magyar irodalom kutatói közt sűrűn megrendezendő elvi viták feladata. A felszólalásoknak köszönhető, hogy teljessé tették a referátum anyagát és a problémák tömegének felszínrehozásával új lendületet fognak adni a kutatómunkának.

Köszönettel tartozom a felszólalóknak azért is, mert kiegészítő szempontjaikkal, bírálataikkal, a referátum egyes hibáinak kiigazításával saját további munkámhoz is értékes segítséget nyújtottak, hiszen előadásom hiányosságai mellett, hogy az anyag nagysága miatt eleve le kellett mondani számos probléma tárgyalásáról, abból is fakadtak, hogy éppen engem, aki tudományterületünk egyik legfiatalabb munkása vagyok, ért az a megtiszteltetés, hogy a régi magyar irodalomra vonatkozó kutatás problémáit Kongresszusunkon összefoglaljam. Tudományunk több évtizedes tapasztalattal rendelkező képviselőinek kiegészítései nélkül nem is alakulhatott volna ki teljes kép a magyar irodalom problémáiról.

² Csak jegyzetben említem, hogy hozzászólásának a vita után készült itt közölt fogalmazásában még Lukács György kongresszusi előadásának a tanulságait is számon kéri, holott Lukács elvtárs előadása később hangzott el, mint a régi irodalom vitája.

